

Verslag KNNV-reis Armenië april – mei 2025

Colofon

Dit is het verslag van de KNNV-reis van 28 april tot 12 mei 2025 naar Armenië.

De teksten zijn geschreven door de per dag genoemde auteurs.

Samenstelling eindversie: Gerda van Uffelen & Bart van Tooren.

De foto's mogen niet zonder toestemming van de fotografen overgenomen worden. Overname van teksten alleen toegestaan met bronvermelding.

Voorplaat: *Iris pumila* ten oosten van Amasia. 9 mei, foto © Sylvia van Leeuwen.

Kaukasische agaam (*Paralaudakia caucasica*) op kerkdak. Foto © Adrie van Dam.

Voorwoord

In het voorjaar van 2025 organiseerde de reiscommissie van de KNNV (zie <https://arc.knnv.nl/>) weer een Armeniëreis. De vorige KNNV-reis naar dit land was alweer in 2017, zie voor het verslag <https://arc.knnv.nl/wp-content/uploads/sites/38/2021/03/2017-Z-8-Armenie%CC%88-Verslag-comp.pdf>, dus na 8 jaar vond ik het wel weer tijd om voor KNNV/IVN-leden een nieuw bezoek te plannen aan dit bijzondere land. Voor de uitvoering van deze reis is bijtijds een samenwerking gezocht met Kaukasus Plus Reizen (<https://www.kaukasusplus.nl/>). Kaukasus Plus Reizen bleek een goede partner om mee samen te werken en het was ook prettig dat Jos van Oostveen gedurende de hele periode in Armenië mee was op deze tour. We waren tijdens ons verblijf ook erg blij met de aanwezigheid van Tamar Galstyan die als Armeense floradeskundige belangrijke lokale florakennis inbracht. Tevens dank aan de vaste chauffeur Ludwig die ons met zijn

Mercedesbus veilig over alle bergpassen en meer of minder goede wegen loodste.

Het 15-daagse programma bracht ons in vrijwel alle delen van Armenië waarbij vooral de Armeense voorjaarsflora (en in het bijzonder de irissen en orchideeën) onderzocht werd, maar ook andere soortgroepen (vlinders, vogels en meer) de nodige aandacht kregen.

In dit verslag treft u een dag-tot-dag weergave van onze activiteiten, belevenissen en leukste of mooiste waarnemingen. Iedere deelnemer heeft het 'dagverslag' op haar/zijn eigen wijze geschreven waardoor het geheel ook een serie persoonlijke impressies is geworden. We hebben vele plekken bezocht gedurende deze twee weken maar onder het motto 'iedere stop levert wel iets op' bleef de groep iedere dag onvermoeibaar en met veel enthousiasme het veld in trekken.

Niemand sloeg ook maar één dagdeel over en men heeft naar mijn idee volop van het uitgebreide programma genoten. Hierbij wil ik alle deelnemers

Herdersjongen te paard. Foto © Jos Vrolijk.

die bijgedragen hebben aan dit verslag (in tekst, beeld of anderszins) bedanken voor hun bijdragen.

In het bijzonder past een woord van dank aan het redactieteam bestaande uit Gerda van Uffelen en Bart van Tooren voor de coördinatie en eindredactie.

Tot slot wens ik u veel leesplezier en hoop dat u met behulp van dit verslag mooie herinneringen houdt aan deze KNNV-reis door het bijzondere Armenië.

Jos Vrolijk, reisontwikkelaar/reisleider KNNV-ARC

Jos Vrolijk. Foto © Jos Vrolijk.

Reisschema KNNV Armenië-reis 28 april – 12 mei 2025

- Dag 1. Maandag 28 april. Vliegreis vanaf Schiphol naar Yerevan met overstap in Warschau
- Dag 2. Dinsdag 29 April. Yerevan – Garni, Geghard – Yerevan
- Dag 3. Woensdag 30 april. Yerevan – St. Karapet-klooster – naar Khachik dorp – wandelen in Noravank ravijn – Vayk
- Dag 4. Donderdag 1 mei. Wings of Tatev, Tatev-klooster – Kapan
- Dag 5. Vrijdag 2 mei. Kapan – Kajaranpas – Meghri – Vahanavank – Kapan
- Dag 6. Zaterdag 3 mei. Naar Sisian
- Dag 7. Zondag 4 mei. Shaki waterval – Sisian
- Dag 8. Maandag 5 mei. Sisian - Alpiene weides bij Gorkhike – Herher Water Reservoir – Hermon
- Dag 9. Dinsdag 6 mei. Hermon – Selimpas – Semyonovkapas – Dilijan
- Dag 10. Woensdag 7 mei. Dilijan – Ayrum – Haghpata
- Dag 11. Donderdag 8 mei. Haghpata – de heuvels van Shirakamut – Gyumri
- Dag 12. Vrijdag 9 mei. Gyumri – Ashotsk, Amasia – Gyumri
- Dag 13. Zaterdag 10 mei. Gyumri – Echmiadzin – Yerevan
- Dag 14. Zondag 11 mei. Yerevan
- Dag 15. Maandag 12 mei. Terugreis per vliegtuig naar Nederland met overstap in Warschau

***Astragalus kaghysmani*. Foto © Sylvia van Leeuwen.**

Deelnemers KNNV -reis Armenië van links naar rechts:

Monique Welle, Tamar Galstyan (voorggrond), Ton Hermans, Sylvia van Leeuwen, Ed Stikvoort, Rudolf Schwab, Karin Koppen, Dick Warringa, Tineke Schwab-Vos, Gea Warringa, Saskia Bantjes, Ludwig, Ingrid Andeweg, Adrie van Dam (voorggrond), Karin Coenen, Joke Jansen, Bart van Tooren, Jan Cevat, Jos van Oostveen, Wim Kuijper, Jos Vrolijk, Maja Westhoff, Gerda van Uffelen en Jeanne Kuijper-Nannenga. Foto © Tamar Galstyan.

Reisleiders KNNV -reis Armenië

Jos Vrolijk KNNV - Algemene Reis Commissie

Jos van Oostveen - Kaukasus Plus Reizen

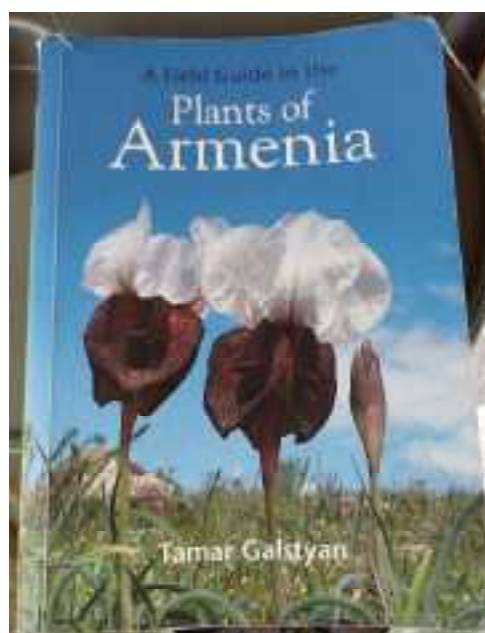
Tamar Galstyan - auteur 'Plants of Armenia' <https://www.facebook.com/tamar.galstyan>

Van links naar rechts: Jos van Oostveen, Jos Vrolijk en chauffeur Ludwig,. Foto's © Sylvia van Leeuwen.

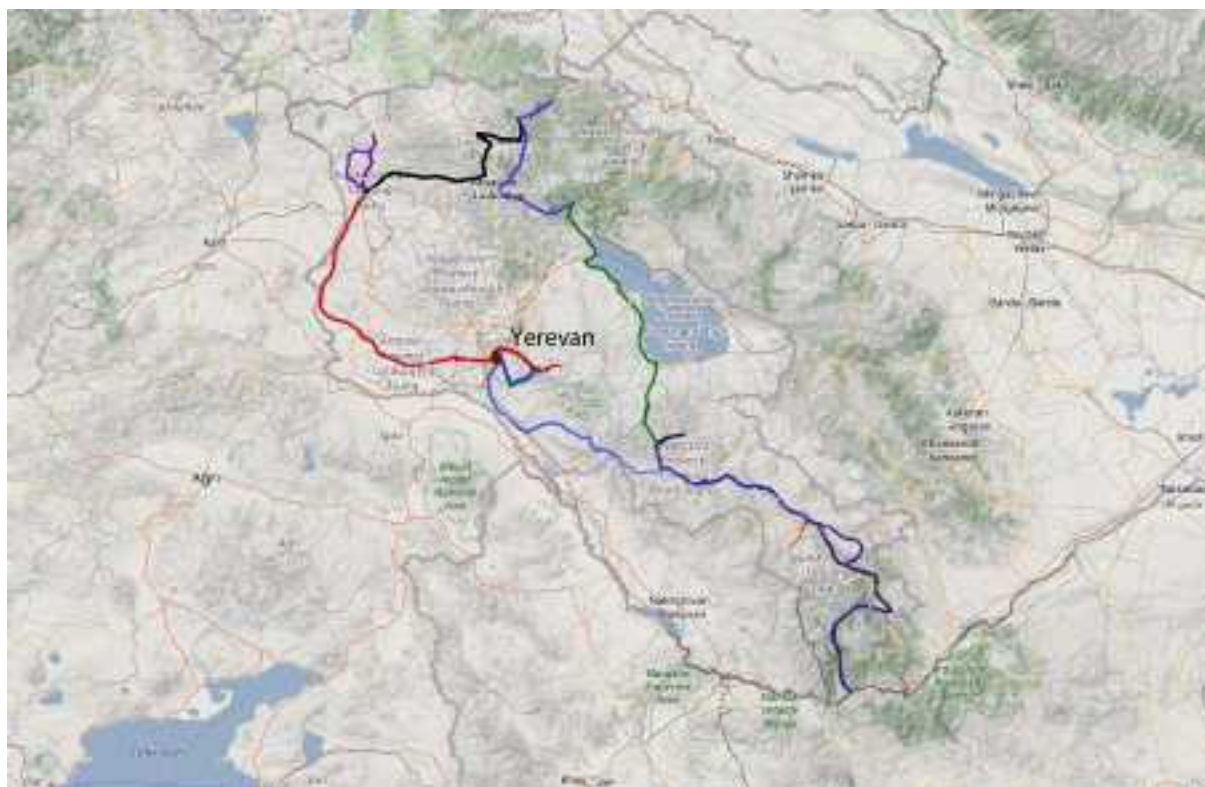

Tamar Galstyan. Foto © Sylvia van Leeuwen.

En haar onmisbare flora.... Foto © Jos Vrolijk.

De gereden route

De gereden route. Gemaakt door Gea Warringa.

Een reis in het vroege voorjaar

In dit reisverslag is geen beschrijving van Armenië opgenomen. Hiervoor verwijzen we bijvoorbeeld naar het verslag van de eerdere KNNV-reis naar Armenië in 2017 (zie voorwoord voor de link), en uiteraard ook naar de vele informatie die op het internet te vinden is.

Op bovenstaand kaartje zijn in kleur de elke dag gereden trajecten weergegeven. De reis ging eerst naar het zuiden, tot aan de grens met Iran, en vervolgens weer naar het noorden, via het meer van Sevan. Langs de westgrens van Armenië keerden we weer terug naar Yerevan.

Het was een reis in het voorjaar. Op de hogere passen was de sneeuw soms niet ver weg. Er worden in dit verslag dan ook veel in het voorjaar bloeiende plantensoorten genoemd, soorten die u bij een bezoek in juni of later waarschijnlijk niet meer zult zien. De soortenlijst van de reis uit 2017 in juni ziet er totaal anders uit.

De dagverslagen zijn door de deelnemers gemaakt, en zijn sterk verschillend van karakter. Dat is de charme van zo'n verslag. Voor alle deelnemers vormt het verslag hopelijk een herinnering aan een prachtige reis, voor anderen biedt het wellicht inspiratie voor een bezoek aan dit zo mooie land.

Veel leesplezier.

Gerda van Uffelen en Bart van Tooren

De rivier de Wisla, vlak voor de landing op het vliegveld van Warschau. Foto © Ed Stikvoort.

Maandag 28 april: van Schiphol naar Yerevan

Gea Warringa

Onze KNNV-reis naar Armenië begint natuurlijk op de luchthaven van Schiphol.

In de vertrekhal verzamelt zich een aantal mensen bij het Centrale Meeting Point. Door hun uitrusting met rugzak en stevige wandelschoenen zijn ze te herkennen als een groep sportieve reizigers die met elkaar op stap zullen gaan.

Er volgt een hartelijke begroeting met bekenden van eerdere KNNV reizen, en ook een kennismaking met nieuwe reisgenoten.

Vervolgens leidt reisleader Jos Vrolijk de groep door de lange gangen van de luchthaven en hij maant aan tot spoed. Het is een hele wandeling naar de balie van LOT, de Poolse luchtvaartmaatschappij Polskie Linie Lotnicze, waarmee we via Warschau vliegen naar Yerevan, de hoofdstad van Armenië.

Op advies van de reisorganisatie hebben de meeste reisgenoten al online ingecheckt. Daarmee is het aanmelden voor een vlucht heel eenvoudig

Foto © Gerda van Uffelen.

geworden: je doet dit gewoon thuis achter je eigen PC. Vervolgens ontvang je via de mail de boarding pass om als passagier met de vlucht mee te kunnen.

Maar niet iedereen is daarin zo handig, en gelukkig kan er ook nog gewoon bij de balie van LOT worden ingecheckt. En omdat we ruim op tijd aanwezig zijn, zal dit geen problemen opleveren.

Als we dan bij de balie van LOT komen, mogen de reizigers die nog niet online hebben ingecheckt, direct doorlopen naar de juiste balie. Daar kunnen ze hun bagage inleveren, vervolgens daar ook inchecken en de tickets in ontvangst nemen.

De anderen moeten zich aansluiten bij de lange rij wachtenden, dit zijn de reizigers die thuis online ingecheckt hebben en nu 'even' hun bagage moeten inleveren en hun boarding pass moeten halen. En dit alles zou heel eenvoudig zijn.

Maar gelukkig verloopt alles ontspannen en op tijd, we kunnen nu doorlopen op weg naar het vliegtuig. En dat is een hele wandeling, want 'ons' vliegtuig vertrekt vanaf het uiteinde van de pier, van Gate B35. Daar moeten we nog enige tijd wachten voordat we kunnen instappen, maar uiteindelijk, om ongeveer 14:15 uur gaan we de lucht in.

Tijdens de vlucht worden we goed verwend, kort na het opstijgen komt er al iemand langs om de passagiers een drankje met versnapering aan te bieden. Even later krijgen we een kopje koffie of thee met cake aangeboden en tenslotte wordt er uit een mandje nog iets lekkers geserveerd.

Na een vlucht van ruim 2 uur landen we op de luchthaven Frédéric Chopin, de luchthaven die is vernoemd naar de beroemde Poolse pianist en componist.

Hier moeten we enkele uren wachten, om vervolgens over te stappen op de vlucht naar Yerevan. Een prima aansluiting, denken we en enige tijd wachten is voor ons geen enkel probleem. We kunnen hier wat rond lopen en ergens nog een hapje eten voordat we ons weer

Snacks aan boord. Foto © Gerda van Uffelen.

melden voor de volgende vlucht naar Yerevan, het eindpunt van deze reis.

Helaas worden de vertrektijden van onze vlucht naar Yerevan steeds verzet, maar met een kleine vertraging zitten we uiteindelijk iets na 10 uur 's avonds in het vliegtuig, klaar voor vertrek voor de vlucht naar Yerevan. Maar het duurt ook even voordat we de lucht in gaan. Bovendien hebben we te maken met een tijdsverschil van 2 uur, wordt het nu vroeger of juist later?

Na een vlucht van 3,5 uur landen we iets na 4 uur lokale tijd op vliegveld Zvartnots, de internationale luchthaven van de hoofdstad Yerevan.

Het duurt even voor we onze bagage allemaal hebben, maar onze chauffeur Ludwig staat al op ons te wachten en brengt ons in 'onze' grote Mercedesbus naar Hotel Deluxe in Yerevan. Nu alleen nog inchecken en onze kamers opzoeken. Het is inmiddels dag 2 geworden, dus het is een heel kort nachtje.

Voorjaar in de vallei van Geghard. Foto © Karin Coenen.

Dinsdag 29 april. Yerevan – Garni, Geghard – Yerevan

Karin Coenen

Na een zeer korte nacht verschijnt iedereen verrassend monter voor het ontbijt. Om elf uur staat onze chauffeur Ludwig met bus weer voor ons klaar en wordt de botanica Tamar aan ons geïntroduceerd. We rijden de buitenwijken van Yerevan uit en wat ons opvalt is de hoeveelheid gierzwaluwen. De hoeveelheid nestgelegenheid in deze nog niet geïsoleerde flats biedt de gierzwaluwen alle mogelijkheden om hun jongen groot te brengen. We rijden richting Garni en stoppen bij een klein tempeltje, echter dat heeft niet onze aandacht. De tegenover gelegen helling is veel interessanter. De *Iris iberica subsp. elegantissima* is een pareltje en daar blijft het niet bij. Vele andere planten volgen en ook het luchtruim wordt afgespeurd. Vandaag staat in het teken van diverse hellingen die we onder leiding van onze gidsen beklimmen en daarbij nieuwe soorten ontdekken. Echter de irissen met de donkerpaarse en bijna lichtgele bloembladen, mogelijk hybriden van *Iris iberica subsp. elegantissima* blijven onze aandacht trekken.

Iris iberica subsp. elegantissima. Foto © Bart van Tooren.

In het luchtruim worden Lammergier, Monniksgier, Grauwe tapuit, Kaukasische gaai etc. gespot. Kleine hagedissen (slangenooghagedissen) liggen in de zon of zijn op insectenjacht en overal tussen de planten zijn de witte huisjes van slakken te vinden. Slangen hebben we nog niet gevonden. Geiten struinen over de helling net als een herder met zijn vee en een grote hond met een geringe aaibaarheidsfactor. Door ons enthousiasme voor al die ontdekkingen loopt het programma uit want volgens afspraak op tijd in de bus verschijnen blijkt moeilijk. Daardoor is er weinig tijd over voor de enige culturele uitspatting van de dag namelijk het kloostercomplex van Geghard. Het prachtige kloostercomplex met de karakteristieke torentjes ligt uitgehakt in de rotsen in de bergen op ongeveer 40 km ten zuidwesten van Yerevan. Door de vallei stroomt een flinke beek waarover een prachtige stenen boogbrug ligt waarmee je ook de rest van het complex kunt bereiken. Het kloostercomplex is herbouwd in de 13de eeuw maar is gesticht in de vierde eeuw door Gregorius de Verlichter. De kapelletjes zijn bijzonder donker waardoor je weinig echt kunt ontwaren. Buiten staan vele gegraveerde en vrijstaande chatsjkars maar vooral de ligging in deze vallei met bloeiende bomen maakt indruk. We zijn niet de enige toeristen die dit complex bezoeken en langs het pad omhoog naar het klooster staan verkopers van fruit en andere souvenirs klaar om hun waren aan te bieden. Jammer dat we niet iets meer tijd hebben om dit toch grote complex te bekijken. Er loopt bijvoorbeeld nog een pad omhoog naar de slaapvertrekken van de monniken.

Snel weer de bus in en we vertrekken naar het plaatsje Garni waar we in een leuk restaurant vriendelijk worden ontvangen. Het terras met een geweldig uitzicht op een vallei wordt ons dinerdecor. Heerlijke gerechten uit de Armeense keuken geplukt uit de natuur verschijnen op tafel met verse kruiden, gegrilde forel, stokbrood en het typische platte brood, Armeense yoghurt, heerlijke karaffen met fruitwater en voor de liefhebbers rode en witte wijn. Afgesloten wordt met Armeense koffie en (kruiden) thee met een punt amandelkoek. Dit belooft wat voor de rest van ons verblijf hier in Armenië. Op de terugweg naar Yerevan rijden we de avond in en menigeen sluit snel de oogjes na deze lange maar geweldige kennismakingsdag in Armenië.

Slangenooghagedis (*Ophisops elegans*). Foto © Karin Coenen.

***Geranium tuberosum*, overal zeer algemeen.** Foto © Bart van Tooren.

***Ceratocephala falcata*.** Foto © Sylvia van Leeuwen.

Intermezzo. Obsidiaan: vulkanisch glas

Gerda van Uffelen

Obsidiaan. Foto © Gerda van Uffelen.

Al de eerste dag zijn tussen de spectaculaire planten stukjes glanzend zwart glas te vinden: obsidiaan oftewel vulkanisch glas. Het is een stollingsgesteente dat ontstaat wanneer magma of lava met een hoog silicaatgehalte afkoelt voordat het de kans krijgt om verder uit te kristalliseren. Armenië is één van de weinige landen waar dit materiaal wordt gevonden.

Obsidiaan is pikzwart, amorf, en broos, en heeft extreem scherpe breukvlakken. Daarom worden grotere stukken vaak in messen verwerkt, die behalve via internet ook op de Vernissage-markt in Jerevan te koop zijn. Vulkanisme komt op veel plekken in Armenië voor: de berg Aragats, ten westen van Yerevan,

is niet alleen de hoogste berg van Armenië (4095), maar ook een viertoppige vulkaan.

Bron: www.flintknappers.com

Ararat. Foto © Wim Kuijper.

Woensdag 30 april - Yerevan – St. Karapet Klooster – Noravankravijn – Vayk

Wim Kuijper

Na twee nachten in het Deluxe hotel in Yerevan vertrekken we na het ontbijt naar Vayk. Het kost veel tijd om de stad uit te komen: wat een drukte. We rijden naar het zuiden. Vanuit de bus zien we een lange tijd rechts van ons hellingen en de berg Ararat met zijn besneeuwde top in de wolken. Het is de hoogste berg van Turkije met een hoogte tot 5137 meter, die vlak bij de grens met Armenië ligt.

Onderweg zien we de eerste ooievaars van onze reis, zowel hoog in de lucht als voedselzoekend in de velden. Tijdens een stop in Dashtakar aan het eind van de ochtend bekijken we *Amberboa moschata*, een zeer zeldzame composiet. Hij is in Nederland ook te koop als tuinplant. We rijden door laag begroeide heuvels en bergen. Diverse roofvogels zweven door de lucht, zoals een lammergier. Ook spotten we kleine vogelsoorten.

Deze lijken soms op de Nederlandse, maar hebben hier nog een naam ervoor staan. Zoals de Perzische roodborst. Een andere leuke soort is de blonde tapuit. Op diverse plekken zien we honderden witte schelpen van een grote landslak: de tot 3 cm hoge *Georginapaeus hohenackeri*. Vrijwel alle landslakken van Armenië komen niet in Nederland voor en hebben dan ook geen Nederlandse namen.

Keizerskorenbloem. *Amberboa moschata*. Foto © Wim Kuijper.

Georginapaeus hohenackeri. Foto © Wim Kuijper.

Iris iberica subsp. lycotis. Foto © Wim Kuijper.

Onobrychis cornuta. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Langs een drukke weg stoppen we voor *Iris iberica subsp. lycotis*. Onze lunchstop is in Areni. Deze plaats is bekend vanwege de opgegraven oudste wijnmakerij in de wereld, in een grot in de nabijheid (circa 6000 jaar oud). Onze groep valt hier in drieën uiteen: rustig lunchen, rondkijken in de omgeving of naar de wijnproeverij van de Areni Winery. In het laatste geval krijgen we van vijf heel verschillende wijnsoorten uit de streek een glaasje

Areni Winery. Foto © Wim Kuijper.

en bezoeken we de kelders. Dit alles met duidelijke uitleg.

Na de lunch naar enkele vindplaatsen van bijzondere plantensoorten. Tijdens korte stops zien we o.a. *Moltkia caerulea*, *Polygala hohenackeriana* en *Onobrychis cornuta*. Daarna volgt een wandeling over enkele hellingen naar een kloof richting klooster Noravank. Dit gebeurt onder leiding van een plaatselijke gids, die wat vertelt over het gebruik van enkele planten.

Voor de mensen die de als zwaar aangekondigde wandeling naar beneden niet aandurfd, was er een mooi alternatief: die reden in de bus naar beneden, waar ze samen met Tamar op plantenjacht gingen tijdens het wachten op de wandelaars.

Er komt een roodvoorhoofdkanarie voorbij en op een helling groeien tientallen exemplaren van *Dactylorhiza romana subsp. georgica* (synoniem *D. flavescens*), een orchidee die lijkt op de vlierorchis.

Dactylorhiza romana subsp. georgica. Foto © Wim Kuijper.

Klooster Noravank te midden van hoge bergen. Foto © Wim Kuijper.

Klooster Noravank. Foto © Tineke Schwab-Vos.

Hierna volgt het bezoek aan het klooster Noravank, waar Tamar onze gids is. Zij vertelt over deze bijzondere plek en zijn geschiedenis. Vanaf het kloosterterrein zien we hoog (en ver) enkele bezoargeiten (*Capra aegagrus*) op een rotsrichel. Het is een wilde geitensoort en de voorouder van onze huisgeit.

Tijdens de busreis naar Vayk zien we een boom vol koereigers, en populieren met prachtige witte stammen. Bij aankomst in het Vayk Hotel in Vayk kunnen we vrijwel gelijk aan tafel. Hierna wordt de dag afgesloten met het maken van de vogel- en

plantenlijst. Welke soorten staan er op de foto's? Het was een prachtige dag, fijne temperatuur en weinig wind. Een dag met veel indrukken.

Muzikanten bij het klooster Noravank. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Stachys inflata bij klooster Noravank. Foto © Ed Stikvoort.

Prunus incana. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Bij de pas van Vorotan. Foto © Bart van Tooren.

Donderdag 1 mei, Vayk – Tatev - Kapan

Bart van Tooren

De dag begint met een ochtendwandeling in Vayk voor de vogelaars van de groep. De zoektocht naar vogels wordt royaal beloond. Een greep uit de waargenomen soorten: grijze gors, boomleeuwerik, blauwe rotslijster, grote en gewone rotsklever, zwartkopgors en Perzische roodborst. Al deze soorten zouden we nog wel vaker zien maar vandaag is er de opwindende van de 'eerste keer'. Twee hopen inspecteren bij een schuurtje een potentiële nestgelegenheid. Vlak voor vertrek met de bus zit op een paal nog een Syrische bonte specht.

De busreis voert vandaag naar de kabelbaan van Halidzor naar Tatev. Maar voor het zover is, levert een eerste stopje gelijk een nieuwe iris op: *Iris paradoxa*. Het landschap verandert vervolgens, we komen in een zone met overal om ons heen zeer kort begroeide hellingen en op de bergen sneeuw. Een uitgebreidere stop is er op de pas van Vorotan, op 2344 meter hoogte. De velden zijn hier bezaaid met bloemen, een spectaculair gezicht. De sneeuw is hier duidelijk nog maar net weg. *Gagea liotardii* is overal massaal aanwezig en zorgt voor een gele 'basiskleur'. Daarnaast zijn er grote plekken licht lila gekleurd door buishyacint of sneeuwroem: *Puschkinia scilloides*. Daartussen vele andere soorten waaronder *Ornithogalum sigmoideum*,

Scilla armena, *Ajuga orientalis* en *Draba bruniifolia*. Op een wat droger bultje groeit *Pulsatilla armena*.

Erfafscheiding van autowrakken. Foto © Wim Kuijper.

De laatste lijkt overigens sprekend op de ons beter bekende *Pulsatilla vernalis*, het wildemanskruid.

Na dit absolute hoogtepunt van de dag gaat de reis verder. Een stopje bij een hoog en droog punt en even later bij een drassig gebiedje levert vooral mooie uitzichten op. Tijdens de afdaling met de bus is er nog een korte stop bij een broodbakkerij. Het is erg leuk om te zien hoe de ons inmiddels vertrouwde grote platte 'vellen' lavash worden gebakken. Het bakken zelf gaat in minder dan een halve minuut!

Het bakken van lavash. Foto © Tineke Schwab-Vos. Het deeg wordt na het aanmaken op een soort kussen (linksachter op de foto) tot een heel dunne lap geplet waarna het tegen de wanden van de oven, het gat in de grond midden op de foto, in minder dan een minuut wordt gebakken. Rechts van de mevrouw midden op de foto liggen de broden, klaar voor consumptie.

Verder naar de kabelbaan. Hier aangekomen vallen gelijk alle gieren en roofvogels op, waarschijnlijk mede aanwezig vanwege de thermiek vanuit de grote, diepe en brede kloof. Aasgier, vale gier en schreeuwarend zijn enkele van de waargenomen soorten. De kabelbaan, Wings of Tatev, bestaat gelukkig uit grote cabines. Deze overbruggen in ruim 5,5 kilometer de al genoemde kloof. De trip van 12 minuten levert mooie uitzichten op de ravijnen en bossen in en rond de kloof. Eenmaal aan de andere kant bezichtigen we de universiteit en het klooster van Tatev. Dit was rond 1400 de grootste universiteit van Armenië. Het betreft een uitgebreid en deels gerestaureerd complex. Ook alpengierzwaluwen zijn hier aanwezig.

De bustocht gaat verder naar het zuiden, naar Kapan, vlak bij de grens met Azerbeidzjan gelegen. Een laatste stop onderweg bij een op het oog droog en wat saai grasland levert voor het eerst een kleine gele iris op: *Iris caucasica*. Gek genoeg

Pulsatilla armena. Foto © Bart van Tooren.

groeit hier ook veel maagdenpalm, *Vinca herbacea*. Verder o.a. *Orchis punctulata*. Voor de vogelaars is er de eerste roodkopklauwier.

Kapan blijkt een vrij grote stad te zijn waar we worden verdeeld over twee naast elkaar gelegen hotels, Dian hotel en Oasis hotel. Beide voldoen prima. Het sfeervolle en uitstekende Armeense diner is elders in de stad.

Gagea liotardii. Foto © Bart van Tooren.

Ornithogalum sigmaideum. Foto © Bart van Tooren.

Scrophularia chrysantha. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Puschkinia scilloides. Foto © Bart van Tooren.

Orchis punctulata (gele mensorchis). Foto © Tineke Schwab-Vos.

KNNV-ers verspreiden zich in de alpiene zone nabij de Megri-pas. (foto © Ed Stikvoort).

Vrijdag 2 mei. Kapan – Kajaran pas – Meghri – Vahanavank – Kapan. Armenië is een orchideeënsoort rijker

Ed Stikvoort

Vóór we om half 9 kunnen ontbijten neem ik meer dan een uur om in de omgeving van het hotel rond te struinen, ook al is het hier aan de oostrand van Kapan met bedrijfsterreinen en industrie een rommelige en wat obscure omgeving. Op de oever van de wild langs het hotel stromende rivier Voghji staan robinia's voluit te bloeien en te geuren. Ernaast staan vele scheuten van de in Armenië plaatselijk wel erg talrijke hemelboom, een Chinese plaagexoot. Iets verderop staan mooie toeven van *Genista transcaucasica* op een helling langs de weg te bloeien. Wat later kom ik KNNV/ARC-reisleider Jos Vrolijk tegen, die vooral op de vogels let. Hij roemt de nachtegalen en wielewalen die volop van zich laten horen. Iets verderop vind ik een paadje omhoog langs een rotsige heuvel, waar ik het één en ander zie bloeien, waaronder een tijm, zuiderse jasmijn en de ooievaarsbek *Geranium albanum*. Teruglopend naar het hotel herken ik in de berm geel monnikskruid. Deze ruwbladige leerde ik nog niet eens zo lang geleden op een camping bij Den Haag kennen. Erg leuk om die nu op een inheemse locatie te treffen.

Het ontbijtbuffet bevalt me erg goed, met lekker beleg en een behoorlijk rijke keuze. Zorgzame en behulpzame dames maken dat we niets tekortkomen. Ik neem het ervan. Kom nu maar op met de dagexcursie!

Om half 10 vertrekken we over de westelijke route naar het uiterste zuiden van Armenië. Die weg zullen we vandaag heen en weer rijden, omdat de oostelijke afgesloten is, vanwege spanningen met het nabijgelegen en voor Armenië vijandige Azerbeidzjan. Kort geleden heeft dat land nog een strook van Armeens gebergte nabij Kapan geannexeerd. Wat heeft dit arme volk toch veel te verduren ...

We rijden in een fraaie kloof door ruig gebergte. Na een poos houden we halt en krijgen we een kwartier de tijd om op een steile helling onder andere tulpen en irissen te bekijken. Ik baan me meteen een weg naar boven, om het dringen om de laagst staande, knalrood bloeiende exemplaren van *Tulipa florenskyi* te vermijden. Hogerop zie ik ook fraai bloeiende *Iris imbricata* staan.

Ik fotografeer er tevens *Astragalus brachycarpus*, een geslacht waarvan in Armenië zeer veel soorten voorkomen. In Nederland kennen we alleen de hokjespeul als vertegenwoordiger van dat genus. Ik heb horen zeggen dat de orchidee *Steveniella satyrioides* gevonden is, en na afgedaald te zijn moet ik even speuren voor ik die terugvind. Volgens mij is het een andere soort, die ik sprekend op heuvelorchis (*Anacamptis collina*) vind lijken, maar die is niet van Armenië bekend. Volgens onze florigids Tamar is het echter een nog niet geheel 'ontvouwen' exemplaar van *Anacamptis papilionacea subsp. schirwanica*, een ondersoort van de vlinderorchis. H'm, die ken ik van Turkije, al was dat lang geleden.

Het eerste (erkende) exemplaar van heuvelorchis (*Anacamptis collina*) in Armenië! foto © Ed Stikvoort.

Volgens Plants of the world online (KEW) en GBIF.org (Global Biodiversity Information Facility) is de heuvelorchis inheems in Armenië omringende landen, weliswaar met de dichtstbijzijnde vindplaatsen op flinke afstanden. Ik heb na terugkeer in Nederland foto's van het exemplaar voorgelegd in een facebookgroep van Europese-orchideeën liefhebbers en -specialisten. Die bevestigen unaniem mijn determinatie. Obsidentify

beoordeelt het ook als *Anacamptis collina* (100% zekerheid) en op observation.org is de vondst als zodanig gevalideerd. We hebben dus een nieuwe soort ontdekt voor Armenië!

Omdat iedereen zich al scharrelend en fotograferend langs de weg en de helling verspreidt, wordt er van alles gevonden en loopt de tijd uit. Er blijken bijvoorbeeld ook twee aapjesorchissen te staan. Die wil iedereen natuurlijk op de foto zetten. Ik zie zelf nog meer *Astragalus*-soorten in de berm en bloeien. We rijden verder door de kloof en passeren Kajaran, een flinke stad in het dal. Vanaf hier stijgen we snel en slingerend omhoog door het indrukwekkende berglandschap. We overzien daarbij een grote molybdeenmijn; een enorme, lelijke plek in het landschap. De toppen van het gebergte eromheen zijn met sneeuwvelden bedekt. Armenië is een uitgesproken bergachtig land, met vele toppen die tot boven de 3000 meter hoogte uitstijgen.

Vlak voor we de Megri-pas bereiken stappen we weer even uit de bus. We zitten ruim boven de 2000 meter hoogte. Het is een korte stop om de alpiene flora te bekijken. Het waait er hard en het is fris. De weinige bloemen 'dansen' in de wind. Eerlijk gezegd valt het er qua planten wat tegen. Ik zie wat buishyacinten en geelsterren, maar slechts op enkele, kleine plekkjes. Nieuw voor deze reis zijn de rozetten van de op huislook lijkende *Sempervivum transcaucasicum* en het bloeiende helmkruid *Scrophularia chrysantha*. Iemand heeft een exemplaar van de kievitsbloem *Fritillaria caucasica* gevonden, geplukt en op een iets minder winderige plek in de grond geprikt, om er foto's van te kunnen maken. Onze KNNV/ARC-reisleider is daar niet zo vrolijk over. Tamar vertelt dat het hier eerder wemelde van deze soort. Is het een slecht jaar of heeft de beweiding hier zijn tol geëist? Die vindt namelijk steeds meer, steeds vroeger en tot steeds hoger op de bergalmen plaats.

De rivier Aras op de zuidgrens van Armenië met Iran. Foto © Ed Stikvoort.

Slakkenkenner Wim Kuijper verzamelt alpien materiaal in de buurt van de Megri-pas. Foto © Ed Stikvoort.

Een stukje verderop - op de Megripas op 2535 meter hoogte, de hoogste pas van Armenië - stappen we op voorstel van Tamar even uit voor een groepsfoto. Daarna rijden we door het Arevik National Park. Blijkens een bord langs de weg leven hier zelfs nog luipaarden. De hellingen zijn prachtig met bossen begroeid. Door zeer indrukwekkend en ruig berglandschap slingeren we verder omlaag en zuidwaarts, tot we nabij Megri een vallei met boomgaarden passeren.

Uiteindelijk stappen we vlak voor de grensovergang met Iran uit, waar we gesommeerd worden absoluut geen foto's te maken. We gaan hier lunchen in de privétuin van een vriend van Tamar, maar dat mag niet zomaar van een grenswacht. Eerst overlegt hij via een walkie-talkie met hogerhand. Na een poosje is de toestemming er en leidt de eigenaar ons door zijn tuin naar de rand van een enkele tientallen meters hoog klif langs de grensrivier Aras.

Het uitzicht is spectaculair. Het rivierbed is er breed, met meerdere geulen en eilandjes ertussen. Een flink deel van de oeverlandjes is als akker en boomgaard ingericht. We horen er zwarte

frankolijnen roepen, de enige plek van Armenië waar deze soort voorkomt, zo vertelt KaukasusPlus-reisorganisator Jos van Oostveen, maar het lukt helaas niemand om ze in beeld te krijgen. Op de klif zijn meerdere zitjes ingericht, waar we van de meegebrachte, overvloedige lunch kunnen genieten. Behalve van de uitkijktoren even verderop mogen we hier wel foto's van het indrukwekkende Iraans-Armeense berg- en rivierlandschap maken. Tamar vertelt nog dat zich hier het laagste punt van Armenië bevindt, op ruim 400 meter boven zeeniveau. Ik loop de granaatappelboomgaard in en fotografeer er onder andere de kruiders *Lepidium vesicarium*, met zijn kenmerkende, blaasvormige verdikkingen in de stengelvertakkingen.

Daarna rijden we terug naar het 'centrum' van Megri, zodat er koffie gedronken kan worden en de dames discreet naar de wc kunnen. Het is dan inmiddels bewolkt, somber weer. Regen dreigt. Hoe hoger we na vertrek stijgen, hoe harder het gaat regenen. Maar als we bij een zijweg voor een wandeling uitstappen, is het nét weer droog. Wat een bof! We krijgen anderhalf uur de tijd om over de landweg de bergen in op en neer te lopen. De bewolking neemt langzaam maar zeker zelfs af, waarbij het in de zon steeds warmer wordt. Dan verschijnen er ook schuchter meer vlinders.

Hoewel de route over de helling van de vrij smalle vallei niet bijzonder fraai is en arbeiders er vlakbij met veel herrie een nieuwe weg aanleggen, is er wel van alles te ontdekken. Tamar wijst ons bijvoorbeeld op Romeinse schildjes (*Fibigia clypeata*), met verse, lichtgeel bloeiende scheuten en verdorpe, oude takken met de kenmerkende 'penningen'; resterende tussenschotten van de vruchten van vorig jaar. Wat toevallig dat ik dezelfde soort enkele weken geleden in de

Romeinse schildjes (*Fibigia clypeata*), Foto © Sylvia van Leeuwen.

Peloponnesos in Griekenland voor het eerst zag bloeien. We zien behoorlijk wat van het mooie, blauwpaars bloeiende bolgewas *Ixiolirion tataricum*. Erg enthousiast ben ik ook over *Astragalus torrentum*, weer een nieuwe soort voor mij van één van mijn favoriete plantengeslachten. Tamar wijst ons op een gele mensorchis en op twee plekken staat de bremraap *Orobancha kurdica* te bloeien. Hier en daar staan rode exemplaren van de tulp die we vanochtend ook zagen. Ze kunnen ook lichtgeel zijn, maar die zien we niet. Op de rotsen staan 'kussentjes' van een geel bloeiende kruisbloemige. Tamar vertelt dat het *Erysimum wagifii* is. Interessante vogels worden er ook volop

De steenraket *Erysimum macrostigma* (synoniem *E. wagifii*). Foto © Saxifraga-Ed Stikvoort. Plants of the world online (KEW) beschouwt *Erysimum wagifii* als een synoniem van *E. macrostigma*. De soort komt van Turkije tot in Iran voor, al zijn er weinig waarnemingen van bekend.

gezien, maar als florist kijk ik toch vooral naast me en naar beneden, al merk ik toch wel een alpengierzwaluw met zijn witte buik op.

Het is ruim 4 uur geweest als we terugrijden naar Kapan. Daar aangekomen zien we vanuit de bus in de wild stromende rivier Voghji een Kaukasische waterspreeuw en een grote gele kwikstaart. Vooral tijdens de busritten krijg ik veel van het rijke Armeense vogelleven mee. Er zijn namelijk meerdere zeer kundige en enthousiaste vogelaars in de groep, die ons op de bijzonderheden die we passeren attenderen. Zonder hen had ik de zwarte frankolijn bij de lunch en vele andere soorten elders zeker niet opgemerkt.

We hebben in het hotel wat tijd om ons op te frissen en wat anders te doen, vóór we met de bus voor het diner vertrekken. We kunnen hetzelfde restaurant als gisteren echter niet bereiken, want het centrum is afgezet voor een evenement met

gepimpte terreinauto's. Het is echter niet ver om erheen te lopen. De afzetting is zelfs mijn kans om alsnog een kunstige muurschildering te kunnen fotograferen die ik gisteren vanuit de bus opmerkte. Er is veel volk op de been, waarbij het lijkt of de deelnemende vehikels één voor één aan het publiek worden voorgesteld, al verstaan we natuurlijk geen woord van de Armeense omroeper. De sfeer is er uitgelaten en vrolijk. In de uitspanning staat al het eten, behalve het dessert, al voor ons klaar op twee langgerekte tafels. De kip is heerlijk gekruid, de aardappels lekker gebakken en verder zijn er andere groentegerechten dan gisteren, waaronder een heerlijke salade. Als toetje krijgen we koffie of thee met wat koekachtige lekkernijen. Ludwig - onze zeer kundige, veilig rijdende en behulpzame chauffeur - heeft ondertussen de bus weer voor het restaurant kunnen parkeren en brengt ons naar onze twee naast elkaar gelegen hotels terug.

Het was weer een erg fijne dag in de prachtige en rijke natuur van Armenië, met opnieuw een flinke reeks nieuwe plantensoorten die ik heb leren kennen.

***Ixiolirion tataricum*. Foto © Sylvia van Leeuwen.**

Zorats Karer, het 'Armeense Stonehenge'. Foto © Ed Stikvoort.

Zaterdag 3 mei. Van Kapan naar Sisian

Jan Cevat

Om 6.30 uur opgestaan. De dag begint met onweer en een roepende wielewaal. Bij vertrek uit het hotel worden we enthousiast uitgezwaaid door het personeel. Waren we zulke goede gasten, of zijn ze blij dat we weer weggaan?

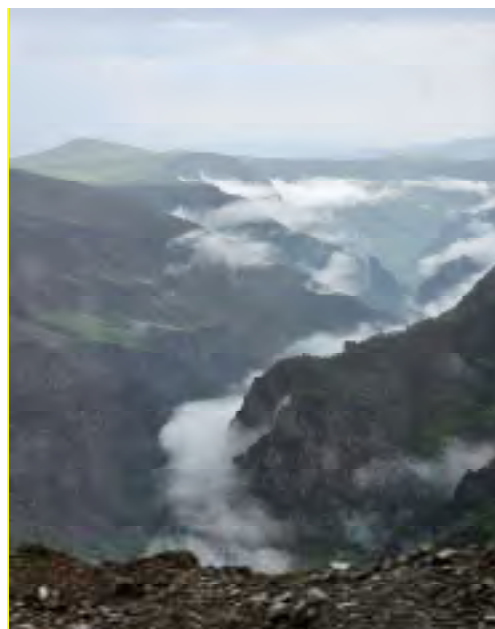
Laaghangende bewolking tussen de heuvels, lichte regen. Even later rijden we met de bus in de wolken, op 1300 meter.

We rijden langs het Tatev-klooster, nu van de andere kant en zien nu pas goed dat het op een rots is gebouwd met daarnaast een diepe afgrond. Op ruim 2000 meter zien we de wolken heel laag onder ons hangen. Het lijkt in het dal wel een rivier van wolken. Bij het afdalen zien we de bomen bloeien en stoppen we bij een helling vol met gulden sleutelbloem (*Primula veris subsp. macrocalyx*) en veel Zenegroen.

Bij het 'Shamb' waterreservoir wordt een korte pauze gehouden. We worden omringd door rotswaluwen, bijeneters en in de verte zit een grote zilverreiger.

Bij het Vorotnavank-klooster vinden we *Caccinia macranthera*, een roze bloeiende ruwbladige, die bij oppervlakkig kijken eerder op een silene lijkt. Ook blauwe rotslijster en rotswaluw laten zich hier mooi bekijken. Het klooster is gebouwd in het jaar 1006, maar is daarna meerdere keren vernietigd door buitenlandse invasies en een aardbeving in 1931. Sinds 1980 wordt er flink gewerkt aan de restauratie van het complex.

Tijdens de lunch in de natuur vinden we grote, zwarte krekels, die bij de geringste trilling weer terugschieten in hun holletjes. Opeens: een beer! Maar nee, het is een rots met toch echt duidelijk het silhouet van een beer ...

Een rivier van wolken. Foto © Jan Cevat.

Caccinia macranthera. Foto © Jan Cevat.

Was het nou toch een beer? Foto © Jan Cevat.

Vlak voor Sisian ligt Zorats Karer, dat ook wel het 'Armeense Stonehenge' wordt genoemd. Het bestaat uit ongeveer 200 basaltstenen van tot wel 2 meter hoog, mooi begroeid met korstmoss, die hier mogelijk in de prehistorie een sterrenkundig observatorium hebben gevormd. Intrigerend zijn de stenen waarin een mooi rond gat met een diameter van zo'n 5 cm was geboord. Naar doel of functie hebben we moeten gissen, maar het is een mooie plek met boven ons vele veldleeuweriken (of was het er toch maar één?!). Ook zagen enkelen een rode rotslijster.

Korstmossen op de stenen van Zorats Karer. Foto © Jan Cevat.

Het hotel in Sisian waar we de komende dagen overnachten bestaat uit meerdere huizen met daarin een aantal zeer ruime kamers, met mooi uitzicht op een akker. Al gauw horen we via de app 'kleine klapster' en 'bijeneters bij de bijenkasten' (klinkt wel logisch). De kleine klapster broedt

waarschijnlijk achter het hotel want we zullen ze regelmatig zien tijdens ons verblijf hier. Wim vindt nog een populierenpijlstaart in een regenplas. Hij laat hem drogen in zijn handen – hij leeft nog! Er komt onweer en regen en dat blijft eigenlijk de hele nacht zo.

Oostelijk marmewitje. Foto © Jan Cevat.

Kleine klapster. Foto © Bart van Tooren.

Vorotnavank-klooster. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Roodmus. Foto © Adrie van Dam.

Arendbeeld met slak. Foto © Adrie van Dam.

Zondag 4 mei. Sisian - Shaki waterval – Sisian

Adrie van Dam

Vannacht is er onweer en bliksem, hevige regen en hagel maakten veel kabaal op het ijzeren dak van het hotel. Gelukkig is het droog als we met de vroege vogels op pad gaan voor een vogelexcursie. Een vriendelijke hond loopt het hele rondje met ons mee. Er zijn ook onvriendelijke honden die in roedels rondlopen en de rangorde al bijtend bepalen. Het is een akelig gezicht als een hond die al gillend op z'n rug op de grond ligt door meerdere honden wordt gebeten.

De excursie begint al goed met een groep roodmussen die zich al snoepend van de bloesem van een iep te goed doen. Twee kleine torenvalken zitten op een elektriciteitsdraad en balanceren al fladderend op de draad tijdens een snelle paring voor het nageslacht. Na de daad is het verenpak van het mannetje nog glad en hij zit trots op de draad, maar de veren van het vrouwtje zien er wat verward uit. Zij heeft duidelijk het onderspit gedolven.

Kleine torenvalken. Foto's Adrie van Dam.

Bij een brug is een waterspreeuw nestmateriaal aan het verzamelen en twee ralreigers zitten half verstopt in het gras. In bomen aan de overkant van de rivier zitten twee kwakken. De kleine vliegenvanger, die een hoog geluidje maakt, is te horen en dit maakt de vogelaars alert. Het is een klein vogeltje dat zeer actief tussen de takken heen en weer vliegt, waardoor het moeilijk te zien is. In een kale boom zitten twee boomvalken, die zijn daardoor goed te zien, hoe mooi wil je het hebben. Ook bij een watervalletje is een waterspreeuw druk doende en dit heeft onze volle aandacht. Wij staan geconcentreerd naar het tafereel te kijken en vlak voor ons op een elektriciteitsdraad zit een witte kwikstaart ons te bekijken. Terug bij het hotel krijgen we als toetje weer de kleine klapexster te zien, die op een veldje achter het hotel zijn foerageergebied heeft.

Vandaag gaat er een extra gids mee, Hasmik, die ons tijdens de wandelingen gaat begeleiden. We bevinden ons in een prachtig natuurgebied, en de ochtendwandeling leidt ons naar de Shaki-waterval. De wandeling begint door een dal langs de Vorotan-rivier. Grote plassen op het pad getuigen van de hevige regenval van de afgelopen nacht. Waar veel vocht is, zijn ook slakken te vinden. In onze groep zijn twee slakkenkenners, Wim en Sylvia, die enthousiast alle slakken bekijken. Al snel heeft bijna iedereen oog voor de slakken; het werkt kennelijk heel aanstekelijk.

Naar de Shaki-waterval. Foto © Adrie van Dam.

Langs het wandelpad staat een houten beeld van een arend. Een dikke slak zit precies op het oog van de arend, waardoor het lijkt alsof het oog uitpuilt. Op het smalle pad naar de waterval loopt een zwart-wit gestreepte kever, waarschijnlijk een grasboktor. Iedereen wil een foto maken, wat zorgt voor een kleine opstopping als een groep jongeren erlangs probeert te komen. De Shaki-waterval ligt in een ravijn omringd door hoge rotsen en weelderig groen, en is een geliefd uitstapje voor wandelaars op de vrije zondag.

Shaki-waterval. Foto © Adrie van Dam.

Aan het einde van deze wandeling genieten we van de lunch. Voor ons zien we een mooi tafereel: een jonge cowboy op een paard samen met een paar grote honden die een kudde koeien bij elkaar houden. Een koe steekt een stromende beek over, en al snel volgen er meer. Zou het gras aan de overkant groener zijn? De jonge cowboy, zichtbaar blij met onze aandacht, laat enkele acrobatische kunstjes met salto's zien en krijgt daar applaus voor (zie ook foto pag. 4).

In Sisian bezoeken we een militaire begraafplaats waar veel gesneuvelden uit de oorlog begraven liggen. De begraafplaats is netjes en verzorgd, met op elk graf een foto van de overleden militair, vaak jonge mannen. De felgekleurde bloemen op de graven staan in schril contrast met de sombere

omgeving. Naast de oorlogsgraven staat de St. Gregorykerk, een gebouw uit de 7e eeuw die we bezoeken. Een vriendelijke priester maakt een praatje met ons. Hij vertelt dat de eerste gedrukte bijbel in het Armeens in Amsterdam is uitgegeven. Veel van de kerken die we tot nu toe hebben bezocht, zijn vrij sober en kil van binnen, maar deze kerk komt vriendelijker over dankzij de kleedjes op de grond en het altaar.

Militaire begraafplaats. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Iris paradoxa. Foto © Bart van Tooren.

De middagwandeling begint in een landelijk gelegen plaatsje, waar alles nog eenvoudig is. We gaan een steile heuvel op, maar de kleigrond is door de regen een beetje glad. Niet iedereen gaat deze uitdaging aan; een klein groepje blijft in de buurt van de bus scharrelen. De plantenrijkdom op de heuvel valt tegen, waarschijnlijk door de

begrazing of omdat we te vroeg in het jaar zijn voor de bloei. Wel staat er een enkele fraaie *Iris paradoxa*, die we overigens ook elders regelmatig zagen.

Akkerzenegroen. *Ajuga chamaepitys*. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Boven op de heuvel genieten we van het uitzicht: aan de ene kant het dal van het dorp en aan de andere kant de uitgestrekte leegte van de heuvels. En dan dreigt het te gaan onwieren en moeten we terug naar de bus. Daar missen we nog een handjevol mensen: Gea, Dick, Jos, Jan en Ingrid, die bij de bus waren gebleven. Zij hebben hun eigen avontuur beleefd: ze zijn spontaan uitgenodigd door een familie om koffie te drinken. En het werd meer dan alleen koffie! Gaandeweg vulde de tafel zich met brood, kaas en zelfs vissenkoppen. Natuurlijk mochten de borrels om op te proosten niet ontbreken. Wat een gastvrijheid! Na het Happy Hour worden de dames stevig door de gastheer, arm in arm, terug naar de bus begeleid.

Vanwege het weer zijn we eerder terug bij het hotel. Het is inmiddels droog geworden, en ik maak nog een wandeling naar de rivier, waar we vanmorgen vroeg zijn geweest, in de hoop de ralreiger beter te kunnen zien. De Syrische bonte specht laat zich horen en roffelt in een boom. Ton en Karin zijn hier ook; zij hebben aan de overkant van de rivier de wiewaalse gezien.

Foto © Adrie van Dam.

***Leopoldia caucasica*. Foto © Bart van Tooren.**

De bus was elke ochtend weer geheel schoon dankzij Ludwig. Foto © Gerda van Uffelen.

De rivier door Sisian vanaf de brug. Foto © Bart van Tooren.

Maandag 5 mei 2025 – Sisian - Alpine weides bij Gorkhike – Herher Water Reservoir – Hermon

Joke Jansen

Vanmorgen is er weer gevogeld onder leiding van Jos van Oostveen. Ook nu zijn er bij de rivier weer allerlei vogels te zien, overigens grotendeels dezelfde als gisteren.

Na een geweldig ontbijt met yoghurt, gekookt of gebakken ei en veel fruit vertrekken we om 9.30 uur uit Sisian. De medewerkers van het hotel zwaaien ons uit en de eigenaresse van het hotel komt nog even in onze bus gedag zeggen, waarna wij haar bedanken voor het heerlijke verblijf.

We rijden noordwaarts en zien onderweg veel mensen allerlei waren te koop aanbieden. De achterklep van de auto staat geopend met de uitstalling van de koopwaar. Iedereen is hier veel meer op zichzelf aangewezen. Er worden ook kruiden en paddenstoelen verkocht. Brandstof voor in de winter wordt nu verzameld door uitwerpselen van het vee op te stapelen in mestbulten.

De wegen over de Vorotanpas zijn vaak smal, slecht onderhouden en vol haarspeldbochten. Ludwig, onze rustige en bescheiden chauffeur loodst ons overal door- en overheen met zijn mooie grote bus die elke dag weer spic en span voor ons klaar staat.

Het is een 'crispy day' volgens Saskia. We stoppen nog even voor de pas, het landschap is lieflijk en een rivier slingert zich erdoorheen, omgeven door eindeloos veel dotterbloemen. We zien tijdens een stop nog een fraai geel kartelblad.

Alpiene weiden met dotterbloemen. Foto © Bart van Tooren.

De steppebuizerd en de boomvalk laten zich zien. Dan volgt er een spectaculaire stop. Tamar weet een plek waar de parasiet *Diphelypaea tournefortii* (synoniem *Phelypaea tournefortii*) groeit. Het is een knalrode plant zonder bladgroen, die op een steile heuvel staat. Zoiets heb ik nog niet eerder gezien, wat een gave plant.

***Phelypaea tournefortii*. Foto © Bart van Tooren.**

Tijdens de lunch op een overdekte picknickplaats met schaduw bij het Herher Water Reservoir zijn in het rotsige grasland weer allerlei vogels te zien: ortolaan, Perzische roodborsttapuit en Perzische roodborst.

Ortolaan. Foto © Bart van Tooren.

Later zien we naast de weg maar hoog boven ons enkele gele aren van *Eremurus spectabilis*. Ze lijken wat op een affodil. Ze staan heel hoog, maar zijn duidelijk te zien.

Na de picknick volgt nog een stop bij een steile helling met o.a. de zeer fraaie *Dictamnus caucasicus*.

***Eremurus spectabilis*. Foto © Ton Hermans.**

***Dictamnus caucasicus*. Foto © Bart van Tooren.**

Er volgen nog enkele stops om bloemen langs de kant van de weg te bekijken. Tenslotte doen we nog wat inkopen in een supermarkt om daarna door het prachtige landschap naar Hermon te rijden.

Eindstop van deze dag is het hotel Lucy Tour. We eten 's avonds een heerlijke groentesoep, die geel van kleur is door de toegevoegde room, gevolgd door kip en salades.

Foto © Gerda van Uffelen.

Na het eten gaan enkelen nog op stap en zien o.a. kievitsbloemen, *Fritillaria pinardii*. En er is uitgebreid gelegenheid om aan de vogel- en plantenlijst van vandaag te werken.

's Avonds is het dwergooruiltje te horen. Het zijn er zelfs twee, ze geven elkaar antwoord, een prachtig geluid.

Zomeradonis (*Adonis aestivalis*). Foto © Sylvia van Leeuwen.

Zandhagedis. *Lacerta agilis* subsp. *brevicaudata*. Foto © Ton Hermans.

Stachys lavandulifolia. Foto © Tineke Schwab-Vos.

Fritillaria pinardii. Foto © Ton Hermans.

Intermezzo: Landslakken van Armenië

Sylvia van Leeuwen & Wim Kuijper

Tijdens de plantenexcursies hebben Wim Kuijper en Sylvia van Leeuwen af en toe ook wat gezocht naar landslakken. Er zijn een paar opvallende grote soorten die hieronder afgebeeld worden. De bovenste twee zijn familie van onze wijngaardslak. *Helix lucorum*, *Georginapaeus hohenackeri*, *Xeropica krynickii* en *Pseudojamina tetrodon* zijn meerdere keren gevonden en kunnen op kalkrijke plekken talrijk aanwezig zijn. De rest is veel zeldzamer. Op kalkarme plekken zijn vrijwel geen slakken te vinden. Met dank aan Joop Eikenboom voor zijn hulp bij de determinatie en de foto's op de onderste rij.

Helix lucorum, Sisian, ca 40 mm

Helix albescens, kerk van Vorotnavank, ca 40 mm

Georginapaeus hohenackeri, Shaki waterval, 25 mm

Xeropica krynickii, tussen Yerevan en Garni, tot 10 mm

Ljudmilena sieversi,
Herher Waterreservoir,
8 mm

Pseudojamina tetrodon,
Gyumri Friendship Park,
12 mm

Multidentula pupoides,
berg tegenover klooster
Noravank, 5 mm

Quadriplicata quadriplicata,
Dilidzjan, 16,5 mm

Fritillaria kurdica. Foto ©Bart van Tooren.

Dinsdag 6 mei 2025: van Hermon naar Dilijan

Gerda van Uffelen

Voor de vroege vogels waren er deze ochtend voor het ontbijt maar liefst twee excursies: de in het programma opgenomen vogelexcursie met Jos van Oostveen, en een wandeling naar een plek met honderden tulpen bij elkaar, waarvoor inderhaast een lokale begeleider Oleg was meegevraagd. De vogelaars werden beloond met wielewalen, maar ook de thuisblijvers konden twee hele leuke soorten spotten: twee dwergooruilen die de hele nacht hadden zitten roepen en nu in het boomgaardje tussen de appartementen een hele tijd naar ons zaten te kijken, en waterspreeuwen in het stroompje bij de uitgang van het LucyTour resort.

Na het uitgebreide ontbijt, deze keer met ook Armeense griesmeelpap, om 9 uur weer verder: eerst over een kleine weg naar het westen, langs de rivier de Yeghegis. Onderweg schapen en koeien, en aan de rechterkant uitzicht naar boven op het fort Smbataberd: een van de grootste forten in Armenië - met de bouw is waarschijnlijk al begonnen in de vijfde eeuw, met een grote uitbreiding in de tiende eeuw. In de tuintjes langs de weg bloeien de kweeperen en de seringen.

Dwergooruilen. Foto ©Gerda van Uffelen.

Bij tien de eerste korte stop om even rond te kijken. De wolken beginnen te zakken, gelukkig blijft het droog. Een tweede stop, verder omhoog langs de weg naar het noorden, levert meer op, zoals de wollige sneeuwbal (*Viburnum lantana*) en *Tulipa julia*. Verderop, op weg naar de Selimpas (2400m) een stop met alpenkraaien, raven, een steppebuizerd en enorme huisjesslakken. Naast *Iris*

pseudocaucasica, *Tulipa julia*, *T. biflora* nog twee Kaukasische bijzonderheden: *Lagotis stolonifera* (zie pag. 41) en de bizarre zachtbehaarde *Rindera lanata*. Er wordt zoveel gefotografeerd dat iemand vertwijfeld roept 'ze gaan steeds maar in mijn zoeker staan!'.

Tulipa biflora en *T. julia*. Foto's © Bart van Tooren.

Globularia trichosantha. Foto © Gerda van Uffelen.

We stoppen bij twaalfen vlak voor de pas om de Karavanserai die in 1332 door Obelian werd gebouwd om kooplieden, hun koopwaar en lastdieren een veilige overnachtingsplek te bieden. Karavanserais en forten zijn niet typisch Armeens, maar wel de enige niet-religieuze middeleeuwse bouwwerken die nog in het land te zien zijn. De toegangsdeur is klein, binnen is het gebouw groot

Rindera lanata. Foto © Gerda van Uffelen.

Alyssum persicum. Foto © Sylvia van Leeuwen.

en donker – alles om de gasten tegen rovers te beschermen. Het basalten gebouw is tussen 1956 en 1959 door de Russische overheid gerestaureerd en is een belangrijke maar gelukkig rustige toeristische trekpleister. Enkelen van ons spotten een rotsmus. Ondanks de bewolking toch een mooi uitzicht.

Bij halfeen de pas over, langs velden met dotterbloemen waar kruidenverzamelaars zoals vrijwel overal aan het plukken zijn. We vinden snel een lunchplek. Er vallen wat spetters en een beetje hagel, maar verder blijft het droog. We stoppen even bij een plasje links van de weg met veel meerkoeten, gele kwikstaarten en koereigers.

Bij tweeën komt vanaf de M10 het Sevanmeer in zicht: het grootste meer van de Kaukasus met een oppervlak van meer dan duizend km². Het is de belangrijkste bron van vis in Armenië, en ook een toeristische bestemming voor Armeniërs. We rijden langs veel min of meer vervallen vakantieparkjes en stoppen even bij een plek waar een oehoe te zien zou kunnen zijn, maar helaas.

De In 1332 gebouwde Karavanserai. Foto's © Gerda van Uffelen.

In het begin van de twintigste eeuw is geprobeerd het waterpeil van het meer te verlagen om het water voor landbouw en het opwekken van elektriciteit te gebruiken, maar dat was geen succes. Het waterpeil ligt nu op ruim 1900 meter, nog steeds lager dan voor de onfortuinlijke ingrepen. We bezoeken het kleine klooster van Hayravank, op een prachtige plek aan het meer. Eind negende eeuw is met de bouw begonnen, en er staan ook veel mooie chatsjkars rond de gebouwen. De rotsen zijn dicht begroeid met spectaculair gekleurde korstmossen.

Klooster Hayravank. Foto © Gerda van Uffelen.

Ten noorden van het stadje Sevan loopt de weg tussen het meer en een smalle spoorlijn naar Yerevan, die was ongetwijfeld belangrijk voor de aanvoer van lokale toeristen. We slaan linksaf naar het noorden richting Dilijan, en belanden door een lange tunnel in een ander, bosrijker landschap. Langs een hele kronkelige weg 500 meter naar beneden. Het gaat langzamer dan gepland, want we hangen een tijd achter een lange militaire kolonne – Armenië steekt enorm veel energie in de bewaking van wat er nog van het vroeger zo enorme rijk over is.

We arriveren om half vijf bij het Diligence Hotel, waar we ook dineren. Na het avondeten natuurlijk de vogellijst doornemen: ruim vijftig soorten. Tamar heeft zo'n grote kamer dat we daar met een aantal mensen nog wat planten door kunnen nemen. Morgen kunnen we weer vroeg op voor een vogelexcursie, voordat we verder reizen naar Haghpat in het uiterste noorden van het land.

Fioletovo. Foto © Bart van Tooren.

Woensdag 7 mei: Dilijan – Ayrum – Haghpat

Jeanne Kuijper-Nannenga

Vandaag beginnen we met een tiental deelnemers een vroege vogelexcursie in de directe omgeving van ons hotel, een beetje steil omhoog en ook weer naar beneden, al speurend naar vogels. Zo zien en horen we onder andere een gekraagde roodstaart heel mooi van dichtbij neerstrijken en een groene fitis. Langs de weg zien we onder meer kweepeer (*Cydonia oblonga*) in knop en knikkend parelgras (*Melica nutans*). Als we terugkomen voor het ontbijt wordt er een draaihals waargenomen op het terrein van ons hotel.

Na een heerlijk ontbijt vertrekken we, zoals gewoonlijk keurig op tijd, richting de Dilijan-bergpas. Vanaf een hoogte van 2114 meter boven zeeniveau zien we de plaats Fioletovo liggen, deze werd in 1845 gesticht door de Russisch-christelijke sekte van de Molokans, die aan de onderdrukking in Rusland waren ontsnapt. Men leeft daar onder eenvoudige omstandigheden en leidt voornamelijk een boerenbestaan. We kijken van bovenaf naar deze christelijke nederzetting waar in hun weiden koeien en paarden rondlopen en enkele agrariërs bezig zijn hun land te bewerken.

Onze volgende stop in noordelijke richting is bij een helling waar een mannetjesorchis (*Orchis mascula*) en een salomonszegel (*Polygonatum glaberrimum*)

bloeien. Tevens vliegen er oranjetipjes (*Anthocharis cardamines*) en distelvlinders (*Vanessa cardui*) rond.

Een aasgier zweeft door de lucht en we passeren onderweg een industriestadje met hoge flats. Nog voor de lunch stoppen we bij een informatiecentrum over de vallei van de Debed, voor een sanitaire stop en een ijsje of koffie. Er zijn zowaar ansichtkaarten en postzegels te koop.

Onze lunchplek is een kaal gegraasde paardenwei, er staan alleen nog voor paarden onaantrekkelijke planten om te eten, zoals zenegroen en wilde aardbei. Zoals we vaak ervaren gedurende deze reis worden we vergezeld van bedelende honden die blij zijn als ze van ons wat overvloedige delen van de lunch mogen ontvangen, maar dan zonder tomaat.

Lunchpauze. Foto © Jeanne Kuijper-Nannenga.

Bij daarop volgende stops zien we klein geaderde witjes (*Pieris napi*), een kaasjeskruidkoppje (*Carcharodus alceae*) aan de rand van een modderpad en elders een staartblauwtje (*Cupido argides*).

We bezoeken vandaag in de buurt van Alaverdi een drietal kloosters en onze deskundige Armeense reisgids Tamar Galstyan geeft elke keer weer een interessante rondleiding.

Allereerst het Sanahin klooster waar een universiteit en een enorme bibliotheekruimte zijn te bezichtigen. Men kon hier muziek, medicijnen, wiskunde en filosofie studeren. Het klooster is gebouwd op de ruïnes van een tempel gewijd aan de godin Anahin. Het is een uitgebreid complex met veel lindebomen (*Tilia caucasica*). Samen met het klooster van Haghpat is het opgenomen in de UNESCO-werelderfgoedlijst. Een Kaukasische agame (*Laudakia caucasica*) ligt er goed zichtbaar te zonnen.

Het klooster van Sanahin. Foto © Gerda van Uffelen.

We passeren een gebied met rijke koperafzettingen. Zo komen we aan bij het Akhtala klooster met buitengewoon fraaie oude muurschilderingen, hoewel deze door ouderdom enigszins verbleekt zijn. In 1979 is een aantal ervan gerestaureerd.

Akhtala klooster. Foto © Jeanne Kuijper-Nannenga.

Het klooster van Haghpat is gebouwd tussen de 10^e en 14^e eeuw. Het heeft een aantal ontsnappingsroutes zoals een oven die in werkelijkheid de toegang tot een ondergrondse gang is. De gaten in de vloer van een grote ruimte binnen waren bestemd om manuscripten droog en koel te bewaren en te beschermen. Het klooster deed ook dienst als universiteit, hetgeen vaker het geval was in kloosters. De 18^e-eeuwse dichter en muzikant Sayat-Nova wordt in het klooster herdacht, omdat hij hier na veel omzwervingen vanwege zijn geloof werd onthoofd.

Haghpat-klooster ontsnappingsgang. Foto © Jeanne Kuijper-Nannenga.

Haghpat-klooster: bewaarplekken voor manuscripten. Foto © Jeanne Kuijper-Nannenga.

Als we dit laatste klooster verlaten vinden we langs de toegangsweg een bleek bosvogeltje (*Cephalanthera damasonium*). We rijden via haarspeldbochten en indrukwekkende vergezichten naar ons hotel in Haghpat, Sweet Dreams geheten. 's Avonds dineren we buiten bij het zwembad.

Muscari neglectum groeit overal. Foto © Bart van Tooren.

Uitzicht tijdens de ochtendwandeling. Foto © Bart van Tooren.

Donderdag 8 mei: Haghpats – de heuvels van Shirakamut – Gyumri

Ton Hermans

Vandaag starten we 's ochtends vroeg met een vogelwandeling onder leiding van Jos van Oostveen vanaf ons hotel in Haghpats. Het doel is een kwartelkoning, die gisteren tijdens de avondwandeling, gemaakt door enkele leden van ons reisgezelschap, is gehoord.

Toch valt vanochtend als eerste ons oog op planten: een vrolijk bloeiend veld *Papaver arenarium*, een klapproos die veel voorkomt in Armenië. Vogels zingen volop. We horen en zien onder meer koekoek, raaf, wielewaal, grauwe klauwier, grasmus, groenling en roodborsttapuit. De soort die het meeste opvalt is de grauwe gors.

Grauwe gors. Foto © Ton Hermans.

Wat zijn er toch veel grauwe gorzen in dit land en hoe is het mogelijk dat deze soort in Nederland alweer heel wat jaren verdwenen is. Het verste punt van de wandeling is een grazige vlakte. Hier roepen verschillende kwartels en ook twee kwartelkoningen. Missie geslaagd! Opvallende planten deze ochtend zijn behalve *Papaver arenarium* o.a. *Eremurus spectabilis*, *Bellevalia fominii*, *Linaria simplex*, *Onobrychis transcaucasica* en *Salvia viridis*.

Na het ontbijt vertrekken we met de bus naar Gyumri, de tweede stad van Armenië, en onze volgende overnachtingsplaats.

De eerste stop onderweg is bij het dubbelklooster van Horomayr: een gedeelte ligt bovenop de helling en het andere halverwege. Er is veel thermiek want er vliegen veel roofvogels. We zien een tiental wespddieven, een steppebuizerd en twee soorten gieren nl. aasgier en vale gier. En ook weer alpengierzwaluwen. Opvallende planten hier zijn *Erodium ciconium* en *Rhamnus pallasii*.

Al snel stoppen we weer met de bus omdat er twee schreeuwarenden heel dichtbij overvliegen.

Na een koffie- en plasstop bij een benzinstation is het tijd voor de eerste echte plantenstop. Deze is

bij een helling tegenover een kazerne bij de "Memory of Zorik Gevorgyan". Hier vinden we o.a. *Iris aphylla*, *Androsace villosa*, *Pulsatilla armena* en *Thlaspi huetii*. Ook vliegt er een bruine vuurvlieder.

Even later een stop bij een helling in het dal van de Pambak. Mooie soorten hier zijn *Iris paradoxa*, *Alyssum tortuosum*, *Carduus onopordioides* en *Salvia staminea*. Hier zien we ook een duinpieper en weer een ortolaan. Verder laat zich een Kaukasische agame prachtig bewonderen. Het meest opmerkelijke van deze stop is de lange sliert

Androsace villosa. Foto © Ton Hermans.

Vale gier (boven) en aasgier (onder). Foto's © Ton Hermans.

fietsende schoolkinderen die tegen de wind in omhoog trappen.

Ook vandaag is de lunch weer een goed verzorgde picknick. Deze nuttigen we gezeten op een muurtje in het zonnetje in het dal van de Pambak. Wat is het leven toch verrukkelijk.

Alle etenswaren uitgesteld.

En een perfecte zitplek. Foto's © Ton Hermans.

Na zo'n lunch is het altijd even moeilijk om weer op te starten en over te gaan tot de orde van de dag en dat zijn natuurlijk de plantjes. De volgende stop ten noorden van Lusaghbyur levert de derde Iris van deze dag op: *Iris pumila*. *Iris pumila* komt in twee kleuren voor: paars en geel. Een andere opvallende soort is *Asphodeline taurica*, helaas staat deze nog niet in bloei. Ook leuk zijn *Pedicularis sibthorpii*, *Veronica multifida*, *Fritillaria kurdica* en *Cerastium purpurascens*.

De laatste stop van deze dag is iets verderop. Hier gaan we een wandeling van twee uur maken. Tijdens deze tocht vinden we veel *Viola rupestris*, het Zandviooltje. In Nederland zeldzaam in de duinen en moeilijk te vinden maar hier volop te zien. Verder vinden we o.a. *Erysimum ibericum*, *Centaurea cheiranthifolia*, *Pedicularis wilhelmsiana*, *Fritillaria caucasica*, *Coluteocarpus vesicaria* en een opvallend gras, *Alopecurus aucheri*. Een zandhagedis van de ondersoort

brevicaudata, laat zich schitterend zien en ook een nachtpauwoog gunt ons alle tijd om een foto te maken. Een dreigende lucht maakt een einde aan de wandeling en te vroeg zitten we weer in de bus voor het laatste stuk naar Hotel Gyumri in Gyumri.

Het avondeten genieten we in Gwoog Gastrohouse, een typisch Armeens restaurant waar ze authentieke Armeense gerechten serveren. Wat natuurwaarnemingen betreft blijkt de dag nog niet voorbij te zijn want bij terugkomst in het hotel worden we verwelkomd door een zwerm rotsmussen die als slaapplek de toren achter het hotel heeft uitgekozen.

Iris pumila, geel en paars. Foto's © Ton Hermans.

Kaukasische agame. Foto © Ton Hermans.

Duinpieper. Foto © Ton Hermans.

Pedicularis wilhelmsiana. Foto © Ton Hermans.

Zandviooltje (*Viola rupestris*). Foto © Ton Hermans.

Kievitsbloemen moet je in de bek kijken!

In Armenië heb je een aantal soorten *Fritillaria*'s (kievitsbloemen). Ze zijn allemaal even mooi maar vaak moeilijk te onderscheiden van elkaar. Een belangrijk kenmerk is de kleur van de binnenzijde van de bloembuis. Is deze licht of donker? Dus bij determineren niet vergeten om ze in de bek te kijken!

Fritillaria pinardii

Fritillaria kurdica. Foto's © Ton Hermans (zie ook de foto van een ogenschijnlijk andere soort op pag. 32!).

Asphodeline taurica. Foto © Bart van Tooren.

Centaurea cheiranthifolia. Foto © Ton Hermans.

Zandhagedis (*Lacerta agilis subsp. brevicaudata*). Foto © Ton Hermans.

Intermezzo: lekker eten in Armenië

Gerda van Uffelen

De Armeense keuken ligt op een kruispunt van culturen, en is beïnvloed door veel omringende landen, zoals Turkije, Rusland en Iran, maar ook door de mediterrane keuken. Vis en vlees vormen meestal een belangrijk hoogtepunt in het menu, zeker voor gasten: lams- en rundvlees, en zoetwatervis uit het Sevanmeer. Het is niet erg vanzelfsprekend om vegetarisch te eten, hoewel de ingrediënten en recepten voor een vegetarische versie er natuurlijk wel zijn.

Onze dag begint steeds met een ontbijtbuffet met lavash, zoete broodjes, allerlei jam, en met geluk ook ingelegde walnoten of zure-pruimenjam. Yoghurt is populair, soms is er de perfecte griesmeelpap. Voor ons Nederlanders is de grote hoeveelheid worstjes, augurken, en soms een hartige salade even wennen, maar kaas en eieren zijn er ook. Vaak wordt wat er van het ontbijt of van de vorige avond over is in lavash verpakt en voor onze lunch meegegeven.

De picknickplek is altijd weer een verrassing, de lunchpakketten ook. Na een tijdje lukt het om zowel een vegetarische als een niet-vegetarische versie mee te krijgen. Tamar en Ludwig zorgen daarbij elke dag voor vers fruit, tomaten,

komkommer en voor grote flessen vruchtensap. De restjes worden vaak achtergelaten voor de altijd aanwezige en meestal vriendelijke zwervhonden, naar het schijnt een Armeense gewoonte.

In Armenië wordt veel verschillend fruit gekweekt: vooral abrikozen en amandelen, maar ook appels en peren. De kweeperen bloeien tijdens ons verblijf, een prachtig gezicht. Veel fruit wordt gedroogd en in verschillende vormen, vaak in combinatie met honing, verkocht op allerlei plekken onderweg.

's Avonds eten we soms in ons hotel, vaak ook in een restaurant. Het eten begint met het uitstallen van schaaltes met verschillende soorten kaas, veel tomaat en komkommer, wat salades en brood, en allerlei verse kruiden zoals bieslook, dille, koriander, rode Armeense basilicum en dragon. Een enkele keer is er soep. Daarna vlees en vis, salades en stoofschotels met bonen, linzen of bulgur. Soms is er gestoofde groente, met als meest bijzondere de stengels van een aan peen verwant soort uit het geslacht *Astrodaucus*. Of gevulde druivenbladeren, die we ook uit Griekenland en Turkije kennen. Als toetje is er soms iets zoets zoals ijs, of gebak met walnoten erin (Pakhlava).

Aan tafel is er water en limonade – deze wordt traditioneel gemaakt door gedroogd fruit te

overgieten met water en te laten trekken. Er wordt ook lekker bier gemaakt, en er is rode Armeense wijn, meestal gemaakt van de plaatselijke Arenidruif. Tot slot is er altijd Armeense kruidenthee.

Alle foto's: © Gerda van Uffelen

Bij het ontbijt

Tamar en Ludwig verzamelen de lunch

Wijn van granaatappel of druiven

Walnotengebak en kweeperlimonade

Kruiden als voorafje

Primula algida. Foto © Bart van Tooren.

Vrijdag 9 mei: Gyumri – Ashotsk, Amasia – Gyumri

Rudolph Schwab en Tineke Schwab-Vos

De vroege vogelaars zien in het Friendship Park o.a. een sperwergrasmus. Na het ontbijt om half negen vertrekt de bus om half tien. Het is heel comfortabel dat we met 22 personen beschikken over 50 zitplaatsen. We vertrekken vanuit Gyumri en rijden langs het standbeeld van Charles Aznavour de stad uit naar het noordwesten.

De eerste stop is een bezoek aan het Marmashen-klooster, vlakbij de huidige grens met Turkije. Het is gesticht in 900 na Chr. en opgebouwd uit rode baksteen. Een rotsmus zit op de muur van de kerk, een rotszwaluw zwiert voorbij en een visarend vliegt hoog over. Er loopt een riviertje in het grensgebied waar een kleine zilverreiger zich laat zien met zijn gele tenen. Bij ons vertrek vliegen er twaalf pelikanen over, behalve roze pelikanen ook twee kroeskoppelikanen. In de kerk staat een dame het Onze Vader te zingen, en bij ons vertrek staat buiten de kerk een andere dame luid een Armeense ballade te zingen.

Marmashen klooster. Foto © Tineke Schwab-Vos.

We rijden langs kleine dorpjes noordwaarts richting Amasia, en slaan daar af naar het oosten. Een stop langs de weg om de vegetatie te bekijken levert o.a. *Rindera lanata*, *Iris pumila* (paars en gele) *Tulipa julia*, *Iris pseudocaucasica*, en een gestreepte hagedis op. We komen op de weg M1 en rijden over een slingerende weg richting Ashotsk. Bij een stop bij een groot stuk grasland ziet het helemaal paars van de *Ajuga orientalis* met ook een plek wit van *Arabis brachycarpa* en een pol *Scrophularia ilwensis*. Een zandhagedis laat zich goed bekijken.

Even verderop, met zicht op een dorpje en een herder die een schaapskudde en een groep koeien de gewenste richting op aan het drijven is, genieten we van de elke dag prima verzorgde lunch. Tussen de keien waar wij zitten te lunchen groeit *Scrophularia chrysantha*.

Primula elatior. Foto © Tineke Schwab-Vos.

Onosma tenuiflora. Foto © Bart van Tooren.

Een volgende stop rechts van de weg in de omgeving van Kamravan is in een veel vochtiger gebied met een riviertje erdoorheen. Daar vliegen eerst twee ooievaars op en zien we een balkankwikstaart (ondersoort van de gele kwikstaart, met een zwarte kop). De graslanden zijn hier erg fraai met o.a. *Colchicum szovitsii*, *Scilla rosenii*, *Primula ruprechtii* en *P. algida*, *Muscari armeniacum* en *Pulsatilla armena*.

Bij een klein plasje vliegen tien steltkluten op. Maar we zijn nog niet uitgekeken. Een stukje verderop vinden we ook nog *Gentiana verna* subsp. *pontica*, *Primula algida*, *Primula veris* subsp. *macrocalyx* en *Pedicularis armena*.

Lagotis stolonifera. Foto © Bart van Tooren.

Scilla rosenii. Foto © Bart van Tooren.

Gentiana verna subsp. pontica. Foto © Bart van Tooren.

Colchicum szovitsii. Foto © Bart van Tooren.

Hoewel we aangespoord worden om naar de bus te gaan kunnen enkelen het niet laten om nog even een sprintje te trekken naar een mooi groepje *Scilla rosenii*. Eigenlijk zijn de meesten van ons nog niet uitgekeken.

We rijden om 16.15 uur dezelfde weg weer terug naar Gyumri en overnachten in hetzelfde hotel. Onze chauffeur Ludwig krijgt een luid applaus voor zijn buitengewoon prettige rijstijl.

Intermezzo: het Armeense schrift

Gerda van Uffelen

Het Armeense alfabet is in het jaar 405 ontworpen door de Armeense monnik Mesrop Mashtots. Het omvatte toen 36 letters, en dit schrift vormt de basis van de intellectuele Armeense cultuur. Het unieke schrift is nog steeds een van de zaken die Armeniërs overal ter wereld verbindt. Er zijn later nog twee letters bijgekomen. Een manier voor toeristen om een beetje grip op dit alfabet te krijgen is bijvoorbeeld het spellen van borden met naamplaatsen in twee talen – die zijn netjes fonetisch te matchen.

In middeleeuwse geschriften werden de hoofdletters vaak afgebeeld als gestyleerde vogels, en deze vorm van calligrafie heeft een speciale naam gekregen: Trchnakir. Ze worden tegenwoordig overal op afgebeeld, vaak op souvenirs, maar ook op de kaft van de meest recente Armeense vogelgids, gepubliceerd in 1997. Hij is het resultaat van een Armeens-Amerikaanse samenwerking en beeldt alle vogelsoorten van Armenië af, met een Engelse beschrijvende tekst plus verspreidingskaartjes. Deze gids is alleen nog

antiquarisch te verkrijgen. Op de voorkant een levensboom en gecalligrafeerde letters, speciaal voor deze uitgave ontworpen door een Armeense kunstenaar.

Armeense vogelafabet. Bron: museumgids.

Foto © Gerda van Uffelen

Iris iberica subsp. elegantissima. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Zaterdag 10 mei. Gyumri – Echmiatsin - Yerevan

Monique Welle

Vandaag weer een vroege vogelexcursie om de gisteren ontdekte sperwergrasmus te bewonderen. Dat lukt gelukkig.

Een prachtige, zonnige dag belooft het vandaag te worden, onbewolkt en ook de zwaluwen vliegen af en aan. Na een uitgebreid en heerlijk ontbijt in het Gyumri hotel zal het einddoel vandaag Yerevan zijn waar we in hetzelfde hotel overnachten als bij onze aankomst, dit in verband met ons vertrek morgennacht naar het vliegveld voor de terugreis.

Rijdend door de nog rustige stad passeren we weer het grote standbeeld van Charles Aznavour en gaan mijn gedachten toch even terug naar de film over zijn leven die enige tijd na zijn overlijden gemaakt is en natuurlijk ook naar de vele Franse chansons die hij in onberispelijk Frans zo mooi gezongen heeft. Hij was niet al te groot maar dit standbeeld geeft hem nog meer allure. Hij is in Armenië erg geliefd, niet alleen vanwege zijn muziek, maar ook vanwege het feit dat hij na de grote aardbeving van 1988 Armenië ruimhartig heeft ondersteund.

Standbeeld Aznavour in Gyumri. Foto © Monique Welle.

Het is zaterdag en de te verkopen huishoud-artikelen van de winkels worden nog uitgebreider aan de voorbijgangers getoond dan op een doordeweekse dag lijkt het wel, de trottoirs worden nog meer geveegd en de aanblik van alle

koopwaar buiten doet gezellig aan. Eenmaal buiten de stad passeren wij aan de linkerkant van de weg een grote begraafplaats van wel enkele kilometers lang, erg indrukwekkend vooral ook door de foto's die bij de graven hangen en die waarschijnlijk het verhaal vertellen van in de oorlog omgekomen soldaten. Hoe triest en mooi tegelijk.

Even verderop rijden we door een dorpje waar op talrijke lantaarnpalen of hoge schoorstenen ooievaarsnesten zijn gebouwd en op dit moment ook ingenomen worden door ooievaars, ze zijn druk met het in orde brengen van de oude nesten, bijzonder om te zien! Heerlijk ook hier is nog meer voorjaar!

Op een gegeven moment rijden we parallel aan een trein. Er zijn slechts enkele treinverbindingen in Armenië, zoals bijvoorbeeld van Yerevan naar Tbilisi, en in de zomer kun je doorrijden naar Batoemi. Ook Gyumri en Ararat zijn met elkaar verbonden in dit netwerk. Dus is het best bijzonder als we een tijdje met een trein gelijk oprijden. De trein rijdt door een landschap waar ook vee losloopt, dit werd ons duidelijk toen we dicht bij een spoorlijn op zoek waren naar bijzondere planten. Er wordt luid getoeterd door de machinist als enkele mensen van onze groep te dicht langs het spoor lopen, dat helpt wel en dus misschien ook wel voor het loslopende vee?

De trein. Foto © Monique Welle.

Tijdens onze eerste stop, bij enkele meertjes op enige afstand van de weg, loopt de grens met Turkije door het meertje en worden we verzocht de 'militaire' toren niet te fotograferen, 'dat ligt gevoelig'. Dit verzoek hebben we wel vaker gekregen, en illustreert de gespannen verhoudingen met de omringende landen. Voor vogels was het weer een voltreffer met o.a. een groepje zwarte ibissen, een zwarte wouw en beide

soorten pelikanen. Even later stoppen we op een plaats met water aan beide zijden van de weg. Hier horen en zien we o.a. de grote en de Kaspische karekiet.

Zwarte ibissen. Foto © Sylvia van Leeuwen.

We vallen een beetje stil in de bus, raken we dan toch een beetje verzadigd van zoveel indrukken, van zoveel informatie vraag ik mij af. Om ons heen zien we in de velden steeds meer klaprozen verschijnen, ongelooflijk veel, het geeft het landschap een warme gloed. Een laatste stopje onderweg is bij een kaal en hier en daar rotsachtig grasland waar Tamar de fraaie *Iris iberica* weet te staan. De vogelaars zagen de izabeltapuit en diverse soorten leeuweriken, waaronder de kuifleeuwerik en de kalenderleeuwerik. We picknicken onder een rij walnotenbomen langs een boomgaard.

***Gladiolus atrovioaceus*. Foto © Sylvia van Leeuwen.**

Zvartnots historisch centrum. Foto's © Bart van Tooren (boven) en Sylvia van Leeuwen (onder).

Indrukwekkend is een bezoek aan een kerk uit de 8e eeuw (Zvartnots historical centre) waar nog slechts de ruïnes van aanwezig zijn.

Tot slot van de dag bezoeken we de grootste historische bezienswaardigheid van Armavir, de voor Armeniërs heilige stad Echmiatsin. Dit was onder de vroegere stadsnaam Vagharshapat de hoofdstad van Armenië toen het land in de vierde eeuw na Christus het christendom als staatsgodsdienst aannam. Het was ook de eerste zetel van het hoofd van de Armeens-apostolische kerk, de katholikos, en is dat - na een onderbreking van meerdere eeuwen - sinds 1441 opnieuw. Vandaar ook dat de stad wel het Vaticaan van de Armeens-apostolische kerk wordt genoemd. Werkelijk een schitterende kerk, heel druk bezocht door veel (jongere) volwassenen maar ook kinderen zijn opvallend veel aanwezig en welkom.

Na dit prachtige en indrukwekkende bezoek begeven wij ons naar een bijzonder restaurant, waar ruimte is voor mensen die op de arbeidsmarkt weinig kansen krijgen. Het is een heel complex van zaaltjes met overal vrolijke en bijzondere kunst. Daarna nog een rit door het drukke zaterdagverkeer naar ons hotel DeLuxe in Yerevan.

De kathedraal van Ejmiatsin. Foto © Gerda van Uffelen.

Klaprozen alom. Foto's © Sylvia van Leeuwen.

Het diner. Foto © Gerda van Uffelen.

Slotdiner. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Zondag 11 mei: Yerevan- Azat Reservoir- Garni - Yerevan

Sylvia van Leeuwen

De laatste dag van deze reis begint met het bericht dat een van de deelnemers haar paspoort kwijt is. Een zoekactie in de bus en het restaurant van de avond ervoor levert niets op en zij en Jos van Oostveen blijven achter in het hotel om een vervangend reisdocument te organiseren. Dat valt niet mee op zondag, en het zal uiteindelijk meerdere dagen duren.

De eerste stop vandaag is bij het genocide-monument, waar de deportatie en moord op 1,5 miljoen Armenen in 1915 herdacht wordt. Op een lange muur staan de plaatsnamen waar de meeste slachtoffers vielen. Een politiek nog steeds beladen kwestie omdat nog steeds niet alle landen erkennen wat er gebeurd is. Tamar vertelt dat haar oma als 6-jarig meisje de enige van haar familie is die de genocide overleefd heeft. Bij het monument zijn ook de eerste vier slachtoffers begraven die zijn omgekomen in de eerste Karabachoorlog. Die brak in 1991 uit toen Nagorno-Karabach na het uiteenvallen van de Sovjet Unie officieel de onafhankelijkheid uitriep. De oorlog zou resulteren in ongeveer 30.000 latere slachtoffers en honderdduizenden vluchtelingen. Het is een

indrukwekkend monument waar we allemaal een door Tamar meegebrachte bloem neerleggen.

Genocide-monument. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Genocide-monument. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Bij het monument zijn door allerlei vooraanstaande mensen en regeringen bomen geplant, waarmee ze de genocide erkennen. De enige Nederlandse boom is geplant door Leen van Dijke, voorman van de RPF en de ChristenUnie in de Tweede Kamer van 1994-2002. Waarschijnlijk is de boom doodgegaan en gerooid want de plek waar hij zou moeten staan is leeg.

De bus brengt ons vervolgens naar het centrum van Yerevan. Vanaf het fraaie Plein van de Republiek gaan de meesten naar de Vernissage (een toeristenmarkt) waar allerlei ambachtelijk gemaakte souvenirs worden aangeboden. Opvallend waren de vele winkels en kramen met luxe schaakstukken.

Plein van de Republiek. Foto © Sylvia van Leeuwen.

De Vernissage in Yerevan. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Van alles te koop. Foto © Wim Kuijper.

Een Armeens icoon. Foto © Gerda van Uffelen.

Daarna vertrekken we naar het Azat waterreservoir ten zuidoosten van Yerevan. De route gaat langs fraaie hellingen waar net grote velden klaprozen en gele kruisbloemigen in bloei zijn gekomen. Vlak voor het reservoir hebben we een lunchpauze op een plek waar we nog wat leuke planten vinden, zoals *Euphorbia marschalliana*, *Nonea polychroma*, ranke leeuwenbek (*Linaria simplex*), *Allium rubellum* en gezegende distel (*Centaurea benedicta*).

De korte stop bij het stuwmeer is niet zo spannend: geen watervogels en weinig leuke planten. We vervolgen het smalle weggetje met haarspelden door droge warme bergen met vele amandelboomgaarden (*Prunus amygdala*). Dicht bij Yerevan en toch een heel andere wereld. Tweemaal komen we langs een 'road block' vanwege een autorally, waar onze chauffeur Ludwig zeer behendig doorheen slalomt. Applaus!

Nonea polychroma. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Amandelboomgaard. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Overall in Armenië zijn we zwerfafval tegengekomen dat illegaal in de berm gedumpt wordt. Op verzoek van Tamar doet iedereen enthousiast mee aan een kleine opruimactie in een mooi dalletje in Kotayk. Tamar maakt filmopnames waarmee ze aandacht hoopt te vragen voor dit probleem. In korte tijd hebben we een flink aantal vuilniszakken gevuld met troep, tot het mooie weer omslaat in een flinke regenbui. De gevulde vuilniszakken worden op een hoopje langs de kant van de weg achter gelaten. Zou een vuilnisdienst ze daar ophalen?

De zon keert al snel weer terug en de laatste bezienswaardigheid van deze dag is de Tempel van Garni, het meest bekende pre-christelijke gebouw in Armenië. De tempel is gebouwd in

Opruimactie. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Ionische stijl uit de klassieke Griekse bouwkunst en het enige nog volledig bestaande gebouw in Armenië uit de Romeinse tijd. De tempel werd in de eerste eeuw gebouwd door koning Tiridates I van Armenië en is gewijd aan de Armeense zonnegod Mithra. De stenen tempel bleef 1500 jaar staan, doordat men de basaltstenen met loden staven had versterkt. In de vroegmoderne tijd verwijderde men deze staven en de tempel verzakte daardoor. In 1679 stortte het gebouw in door een aardbeving. Tussen 1969 en 1975 is de tempel herbouwd met de originele materialen die nog rondom het gebouw lagen. Jos van Oostveen speurt de rotswand van de Garni-oloof rondom de tempel af naar het nest van een oehoe. We zien wel het nest maar geen oehoe. Later hoort Jos van een lokale vogelgids dat het nest dit jaar bezet is door een paartje aasgieren. Maar aan vogels geen gebrek. We zien een rotsklever en boven ons cirkelen tal van roofvogels rond: steppebuizend, wespandief, vale gier, monniksgier en slangenarend.

Kloof bij tempel van Garni. Foto © Sylvia van Leeuwen.

We besluiten deze dag met een slotdiner in restaurant Nor Dar in Garni, het restaurant met het schitterende uitzicht waar we ook de eerste dag gegeten hebben. De tafel is weer goed gevuld met allerlei salades en hapjes, en dit maal ook vis. Gerda treedt op als spreekstalmeester en bedankt

de chauffeur en de gidsen voor hun inzet. Tamar bedankte de deelnemers voor het bezoek aan haar land en geeft iedereen persoonlijk een kaart en Armeense thee.

Terug in het hotel gaat iedereen snel naar bed want om 2.15 uur 's nachts moeten we weer met gepakte koffers klaar staan voor de terugreis naar Nederland. Die verloopt soepel, al is het erg sneu dat de deelnemer met het verloren paspoort moest achterblijven.

Met een hoofd vol mooie herinneringen en een camera vol foto's komen we de volgende middag op Schiphol aan. We kunnen terugkijken op een mooie en zeer geslaagde reis, met dank aan Ludwig, Tamar, Jos en Jos die de reis tot een groot succes hebben weten te maken.

Tempel van Garni. Foto © Sylvia van Leeuwen.

Nog eenmaal de Ararat. Foto © Bart van Tooren.

Bijlage 1. Waargenomen plantensoorten. De lijst is tot stand gekomen door opgaven van Ed Stikvoort, Adrie van Dam, Sylvia van Leeuwen, Tamar Galstyan, Jan Cevat, Gerda van Uffelen, Ton Hermans en Karin Koppen. Veel dank aan Ed voor uitgebreide controle van de lijst. De waarnemingen zijn door Gerda van Uffelen bij elkaar gezet. Voor de lijst zijn volgende keuzes gemaakt: de namen van de Tamar Galstyan's 'Plants of Armenië' zijn zoveel mogelijk gebruikt, vaak is er een synoniem bij vermeld. De in deze flora vermelde soorten zijn met een sterretje (*) aangeduid. Voor de Nederlandse namen is Heukels' Flora van Nederland leidend geweest. Voor de verspreiding is gebruik gemaakt van Kew's website Plants of the World Online, zie <https://powo.science.kew.org/>. **AGA** = Transkaukasus (Armenië, Georgië en Azerbeidzjan); **NK** = Noord-Kaukasus, **T** = Turkije, **I** = Iran. Soorten zonder nadere aanduiding hebben een bredere verspreiding dan alleen de Transkaukasus en de aangrenzende landen.

familie	soortnaam	Nederlandse naam	regio
Adoxaceae	<i>Sambucus ebulus</i> *	Kruidvlier	
Adoxaceae	<i>Sambucus nigra</i> *	Gewone vlier	
Adoxaceae	<i>Viburnum lantana</i> *	Wollige sneeuwbal	
Amaryllidaceae	<i>Allium rubellum</i> *	een look	
Apiaceae	<i>Anthriscus cerefolium</i>	Echte kervel	
Apiaceae	<i>Anthriscus sylvestris</i>	Fluitenkruid	
Apiaceae	<i>Astrodaucus orientalis</i> *	een schermbloem	
Apiaceae	<i>Bifora radians</i>	Holzaad	
Apiaceae	<i>Chamaesciadium acaule</i> *	een schermbloem	AGA NK T I
Apiaceae	<i>Falcaria vulgaris</i> *	Sikkelkruid	
Apiaceae	<i>Heracleum antasiaticum</i> *	een berenklaauw	AGA T I
Apiaceae	<i>Pastinaca armena</i> *	een pastinaak	AGA NK T
Apiaceae	<i>Pimpinella tragium</i> *	een bevernel	
Apiaceae	<i>Prangos ferulacea</i> *	een schermbloem	
Apiaceae	<i>Scandix pecten-veneris</i>	Naaldenkervel	
Apiaceae	<i>Zosima orientalis</i> * (syn. van <i>Z. absinthifolia</i>)	een schermbloem	
Apocynaceae	<i>Vinca herbacea</i> *	een maagdenpalm	AGA NK T I
Asparagaceae	<i>Bellevalia fominii</i> *	verwant aan de druifhyacint	AGA NK T I
Asparagaceae	<i>Bellevalia longistyla</i> *	verwant aan de druifhyacint	AGA T I
Asparagaceae	<i>Bellevalia pycnantha</i> * (syn. van <i>B. paradoxa</i>)	verwant aan de druifhyacint	
Asparagaceae	<i>Bellevalia speciosa</i> *	verwant aan de druifhyacint	
Asparagaceae	<i>Leopoldia caucasica</i> * (syn. van <i>Muscari c.</i>)	een druifhyacint	
Asparagaceae	<i>Leopoldia tenuiflora</i> * (syn. van <i>Muscari t.</i>)	een druifhyacint	
Asparagaceae	<i>Muscari armeniacum</i> *	Langbladige druifhyacint	
Asparagaceae	<i>Muscari neglectum</i> *	Vergeten druifhyacint	
Asparagaceae	<i>Ornithogalum balansae</i> *	een vogelmelk	AGA NK T
Asparagaceae	<i>Ornithogalum montanum</i> *	een vogelmelk	
Asparagaceae	<i>Ornithogalum navaschinii</i>	een vogelmelk	
Asparagaceae	<i>Ornithogalum sigmoideum</i> *	een vogelmelk	
Asparagaceae	<i>Polygonatum glaberrimum</i> *	een salomonszegel	AGA NK T I
Asparagaceae	<i>Puschkinia scilloides</i> *	Buishyacint	
Asparagaceae	<i>Scilla rosenii</i> *	een sterhyacint	AGA T
Asparagaceae	<i>Scilla siberica</i> subsp. <i>armena</i> *	ondersoort van Oosterse sterhyacint	
Asphodelaceae	<i>Asphodeline taurica</i> *	een affodil	
Asphodelaceae	<i>Eremurus spectabilis</i> *	een steppenkaars	
Aspleniaceae	<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Muurvaren	
Aspleniaceae	<i>Asplenium scolopendrium</i> *	Tongvaren	
Aspleniaceae	<i>Asplenium septentrionale</i> *	Noordse streepvaren	
Aspleniaceae	<i>Asplenium trichomanes</i> *	Steenbreekvaren	
Aspleniaceae	<i>Ceterach officinarum</i> * (syn. van <i>Asplenium c.</i>)	Schubvaren	
Asteraceae	<i>Achillea arabica</i> * (syn.: <i>A. biebersteinii</i>)	een duizendblad	
Asteraceae	<i>Achillea filipendulina</i> *	Geel duizendblad	
Asteraceae	<i>Achillea millefolium</i> *	Duizendblad	
Asteraceae	<i>Amberboa moschata</i> *	Keizerskorenbloem	AGA T I

Asteraceae	<i>Arctium lappa</i> *	Grote klit	
Asteraceae	<i>Artemisia absinthium</i> *	Absintalsem	
Asteraceae	<i>Carduus acanthoides</i> *	Langstekelige distel	
Asteraceae	<i>Carduus nutans</i> *	Knikkende distel	
Asteraceae	<i>Carduus onopordioides</i> *	een distel	AGA T I
Asteraceae	<i>Carduus pycnocephalus</i> *	een distel	
Asteraceae	<i>Carlina vulgaris</i> *	Driedistel	
Asteraceae	<i>Carthamus lanatus</i> * (syn. van <i>Phonus</i> l.)	Wollige saffloer	
Asteraceae	<i>Centaurea behen</i> *	een centaurie	
Asteraceae	<i>Centaurea benedicta</i> *	Gezegende distel	
Asteraceae	<i>Centaurea solstitialis</i> *	Zomercentaurie	
Asteraceae	<i>Chardinia orientalis</i> *	een composiet	
Asteraceae	<i>Cirsium obvallatum</i> *	een vederdistel	AGA NK T I
Asteraceae	<i>Crepis pulchra</i> *	Fraai streepzaad	
Asteraceae	<i>Crupina vulgaris</i> *	verwant aan centaurie	
Asteraceae	<i>Cyanus cheiranthifolius</i> * (syn. van <i>Centaurea</i> c.)	een centaurie	AGA NK T I
Asteraceae	<i>Cyanus depressus</i> * (syn. van <i>Centaurea</i> d.)	een centaurie	
Asteraceae	<i>Echinops orientalis</i> *	een kogeldistel	
Asteraceae	<i>Eupatorium cannabinum</i> *	Koninginnekruid	
Asteraceae	<i>Gundelia tournefortii</i> *	Werveldistel	
Asteraceae	<i>Jurinea spectabilis</i> *	een composiet	AGA
Asteraceae	<i>Leucanthemum vulgare</i> *	Margriet	
Asteraceae	<i>Podospermum laciniatum</i> * (syn. van <i>Scorzonera</i> l.)	een schorseneer	
Asteraceae	<i>Pseudopodospermum semicanum</i> (syn.: <i>Scorzonera</i> s.)	een schorseneer	
Asteraceae	<i>Pseudopodospermum tuberosum</i> (syn.: <i>Scorzonera</i> t.)	een schorseneer	AGA T
Asteraceae	<i>Scorzonera armeniaca</i>	een schorseneer	AGA T I
Asteraceae	<i>Scorzonera gorovanica</i> *	een schorseneer	AGA
Asteraceae	<i>Senecio leucanthemifolius</i> subsp. <i>vernalis</i> * (syn. van <i>S. vernalis</i>)	Oostelijk kruiskruid	
Asteraceae	<i>Serratula coriacea</i> * (syn. van <i>Klasea</i> c.)	een zaagblad	AGA T I
Asteraceae	<i>Sonchus oleraceus</i> *	Gewone melkdistel	
Asteraceae	<i>Taraxacum stevenii</i> *	een paardenbloem	AGA NK
Asteraceae	<i>Tragopogon graminifolius</i>	een morgenster	
Asteraceae	<i>Tragopogon reticulatus</i> *	een morgenster	
Asteraceae	<i>Xanthium spinosum</i> *	Stekende stekelnoot	introd.
Berberidaceae	<i>Berberis vulgaris</i> *	Zuurbes	
Betulaceae	<i>Carpinus betulus</i>	Haagbeuk	
Boraginaceae	<i>Alkanna orientalis</i> *	Alkanet	
Boraginaceae	<i>Anchusa arvensis</i> subsp. <i>orientalis</i> * (syn. van <i>A. ovata</i>)	ondersoort van Kromhals	
Boraginaceae	<i>Anchusa azurea</i> *	Blauwe ossentong	
Boraginaceae	<i>Arnebia decumbens</i> *	een ruwbladige	
Boraginaceae	<i>Asperugo procumbens</i> *	Scherpkruid	
Boraginaceae	<i>Buglossoides arvensis</i> (syn. van <i>Lithospermum</i> a.)	Ruw parelzaad	
Boraginaceae	<i>Buglossoides purpureoerulea</i> * (syn. van <i>Aegonychon</i> p.)	Blauw parelzaad	
Boraginaceae	<i>Buglossoides tenuiflora</i> *	een parelzaad	
Boraginaceae	<i>Caccinia macranthera</i> *	een ruwbladige	
Boraginaceae	<i>Cerinth minor</i> *	Kleine wasbloem	
Boraginaceae	<i>Cynoglossum officinale</i> *	Veldhondstong	
Boraginaceae	<i>Echium vulgare</i> *	Slangenkruid	
Boraginaceae	<i>Lappula barbata</i> *	verwant aan stekelzaad	
Boraginaceae	<i>Lappula squarrosa</i>	Stekelzaad	
Boraginaceae	<i>Moltkia caerulea</i> *	een ruwbladige	
Boraginaceae	<i>Myosotis lithospermifolia</i> *	een vergeet-mij-nietje	
Boraginaceae	<i>Nonea armeniaca</i> *	een monnikskruid	AGA
Boraginaceae	<i>Nonea lutea</i> *	Geel monnikskruid	

Boraginaceae	<i>Nonea polychroma</i> *	een monnikskruid	AGA T
Boraginaceae	<i>Nonea versicolor</i> *	een monnikskruid	AGA NK T
Boraginaceae	<i>Onosma tenuiflora</i> *	een ruwbladige	AGA T
Boraginaceae	<i>Rindera lanata</i> *	een ruwbladige	
Boraginaceae	<i>Symphytum asperum</i> *	Ruwe smeerwortel	AGA NK T I
Boraginaceae	<i>Symphytum caucasicum</i>	Kaukasische smeerwortel	
Brassicaceae	<i>Aethionema arabicum</i> *	een steenkers	
Brassicaceae	<i>Aethionema armenum</i> *	een steenkers	
Brassicaceae	<i>Alliaria petiolata</i> *	Look-zonder-look	
Brassicaceae	<i>Alyssum alyssoides</i>	Bleek schildzaad	
Brassicaceae	<i>Alyssum desertorum</i> *	een schildzaad	
Brassicaceae	<i>Alyssum hirsutum</i>	Ruig schildzaad	
Brassicaceae	<i>Alyssum persicum</i> *	een schildzaad	AGA I
Brassicaceae	<i>Alyssum simplex</i>	een schildzaad	
Brassicaceae	<i>Alyssum tortuosum</i> *	een schildzaad	
Brassicaceae	<i>Arabis auriculata</i> (syn.: <i>A. recta</i>)	een scheefkelk	
Brassicaceae	<i>Arabis brachycarpa</i> *	een scheefkelk	AGA T
Brassicaceae	<i>Arabis caucasica</i> *	Randjesbloem	
Brassicaceae	<i>Arabis hirsuta</i>	Ruige scheefkelk	
Brassicaceae	<i>Arabis sagittata</i> *	Pijlscheefkelk	
Brassicaceae	<i>Barbarea vulgaris</i> *	Gewoon barbarakruid	
Brassicaceae	<i>Bunias orientalis</i> *	Grote hardvrucht	
Brassicaceae	<i>Calepina irregularis</i>	Zandraket	
Brassicaceae	<i>Camelina microcarpa</i>	Kleinzadige huttentut	
Brassicaceae	<i>Cardamine bulbifera</i>	Bolletjeskers	
Brassicaceae	<i>Cardamine uliginosa</i> *	een veldkers	
Brassicaceae	<i>Chorispora tenella</i> *	een kruisbloemige	
Brassicaceae	<i>Coluteocarpus vesicaria</i> * (syn. van <i>Noccaea v.</i>)	een kruisbloemige	
Brassicaceae	<i>Conringia clavata</i> * (syn. van <i>Plagioloba perfoliata</i>)	een steenraket	
Brassicaceae	<i>Conringia orientalis</i> *	Witte steenraket	
Brassicaceae	<i>Crambe orientalis</i> *	een bolletjeskool	
Brassicaceae	<i>Dentaria quinquefolia</i> * (syn. van <i>Cardamine q.</i>)	een veldkers	
Brassicaceae	<i>Descurainia sophia</i>	Sofiekruid	
Brassicaceae	<i>Draba bruniifolia</i> *	een hongerbloempje	
Brassicaceae	<i>Draba nemorosa</i>	een hongerbloempje	
Brassicaceae	<i>Draba nuda</i>	een hongerbloempje	
Brassicaceae	<i>Erysimum eginense</i>	een steenraket	
Brassicaceae	<i>Erysimum ibericum</i> *	een steenraket	AGA NK T I
Brassicaceae	<i>Erysimum macrostigma</i>	een steenraket	AGA T I
Brassicaceae	<i>Fibigia clypeata</i>	Romeinse schildjes	
Brassicaceae	<i>Hesperis matronalis</i> *	Damastbloem	
Brassicaceae	<i>Isatis bungeana</i> *	verwant aan wede	AGA
Brassicaceae	<i>Isatis steveniana</i> *	verwant aan wede	
Brassicaceae	<i>Lepidium draba</i> *	Pijlkruidkers	
Brassicaceae	<i>Lepidium perfoliatum</i>	Doorgroeide kruidkers	
Brassicaceae	<i>Lepidium vesicarium</i> *	een kruidkers	AGA T I
Brassicaceae	<i>Malcolmia africana</i> * (syn. van <i>Strigosella a.</i>)	een violier	
Brassicaceae	<i>Meniocus linifolius</i>	een schildzaad	
Brassicaceae	<i>Nasturtium officinale</i> *	Witte waterkers	
Brassicaceae	<i>Sobolewsia clavata</i>	een kruisbloemige	AGA T
Brassicaceae	<i>Thlaspi arvense</i>	Witte krodde	
Brassicaceae	<i>Thlaspi huetii</i>	een krodde	AGA NK T
Brassicaceae	<i>Thlaspi perfoliatum</i> * (syn. van <i>Noccaea p.</i>)	Doorgroeide boerenkers	
Brassicaceae	<i>Vania trinervia</i> * (syn. van <i>Noccaea t.</i>)	een boerenkers	
Campanulaceae	<i>Campanula crispa</i> *	een klokje	AGA T I
Campanulaceae	<i>Campanula stevenii</i> *	een klokje	
Campanulaceae	<i>Michauxia laevigata</i> *	lid van de klokjesfamilie	
Cannabaceae	<i>Humulus lupulus</i> *	Hop	
Caprifoliaceae	<i>Lonicera caucasica</i> *	een kamperfoelie	

Caprifoliaceae	Valeriana coronata (syn.: Valerianella c.)	Kroontjesveldsla	
Caprifoliaceae	Valeriana leucophaea *	een valeriaan	AGA T I
Caprifoliaceae	Valeriana officinalis *	Echte valeriaan	
Caprifoliaceae	Valeriana plagiostephana	een valeriaan	
Caprifoliaceae	Valeriana sisymbriifolia	een valeriaan	
Caprifoliaceae	Valerianella uncinata * (syn. van Valeriana u.)	een valeriaan	
Caryophyllaceae	Cerastium nemorale	een hoornbloem	
Caryophyllaceae	Cerastium perfoliatum *	een hoornbloem	
Caryophyllaceae	Cerastium purpurascens *	een hoornbloem	AGA NK T I
Caryophyllaceae	Dianthus orientalis *	een anjer	
Caryophyllaceae	Gypsophila heteropoda *	een gipskruid	
Caryophyllaceae	Herniaria glabra *	Kaal breukkruid	
Caryophyllaceae	Herniaria incana *	een breukkruid	
Caryophyllaceae	Holosteum umbellatum subsp. glutinosum *	ondersoort van Heelbeen	
Caryophyllaceae	Minuartia cf. oreina * (syn. van M. hirsuta subsp. oreina)	een veldmuur	
Caryophyllaceae	Scleranthus annuus subsp. polycarpus *	Kleine hardbloem	
Caryophyllaceae	Scleranthus uncinatus	een hardbloem	
Caryophyllaceae	Silene chlorifolia *	een silene	
Caryophyllaceae	Silene conoidea *	een silene	
Caryophyllaceae	Silene dichotoma *	Gaffelsilene	
Caryophyllaceae	Silene latifolia *	Avondkoekoeksbloem	
Caryophyllaceae	Silene spergulifolia *	een silene	
Caryophyllaceae	Silene vulgaris *	Blaassilene	
Caryophyllaceae	Stellaria media *	Vogelmuur	
Chenopodiaceae (Amaranthac.)	Dysphania botrys *	Druifkruid	
Chenopodiaceae (Amaranthac.)	Salsola spec. *	een loogkruid	
Colchicaceae	Colchicum szovitsii *	een herfsttijloos	
Crassulaceae	Sedum maximum subsp. ruprechtii * (syn. van Hylotelephium m. s. r.)	een hemelsleutel	
Crassulaceae	Sedum oppositifolium * (syn. van Phedimus s.)	een vetkruid	AGA NK T I
Crassulaceae	Sempervivum transcaucasicum` *	een huislook	AGA T
Cucurbitaceae	Bryonia spec.	Heggenrank	
Cupressaceae	Juniperus communis *	Jeneverbes	
Cyperaceae	Carex caespitosa *	Polzegge	
Cyperaceae	Carex caryophyllea	Voorjaarszegge	
Cyperaceae	Carex divisa	Kustzegge	
Cyperaceae	Carex melanostachya	een zegge	
Cyperaceae	Carex orbicularis	een zegge	
Cyperaceae	Carex pachystylis *	een zegge	
Cystopteridaceae	Cystopteris fragilis	Blaasvaren	
Dipsacaceae (Caprifoliac.)	Dipsacus strigosus *	Slanke kaardenbol	
Dryopteridaceae	Dryopteris filix-mas *	Mannetjesvaren	
Ephedraceae	Ephedra major subsp. procera * (syn. van E. procera)	een Ephedra	
Euphorbiaceae	Euphorbia boissieriana (syn. van E. saratoi)	een wolfsmelk	
Euphorbiaceae	Euphorbia condylocarpa *	een wolfsmelk	
Euphorbiaceae	Euphorbia helioscopia *	Kroontjeskruid	
Euphorbiaceae	Euphorbia heteradena *	een wolfsmelk	
Euphorbiaceae	Euphorbia iberica *	een wolfsmelk	
Euphorbiaceae	Euphorbia marschalliana *	een wolfsmelk	AGA T I
Euphorbiaceae	Euphorbia orientalis	een wolfsmelk	
Euphorbiaceae	Euphorbia seguieriana *	Zandwolfsmelk	
Fabaceae	Astragalus alopecurus *	een hokjespeul	
Fabaceae	Astragalus brachycarpus *	een hokjespeul	AGA NK T I
Fabaceae	Astragalus bungeanus	een hokjespeul	AGA NK
Fabaceae	Astragalus calycinus *	een hokjespeul	

Fabaceae	<i>Astragalus cancellatus</i> *	een hokjespeul	AGA T I
Fabaceae	<i>Astragalus cicer</i> *	Bergerwt	
Fabaceae	<i>Astragalus fabaceus</i> *	een hokjespeul	AGA NK T I
Fabaceae	<i>Astragalus falcatus</i> *	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus fragrans</i> *	een hokjespeul	AGA NK T I
Fabaceae	<i>Astragalus humilis</i>	een hokjespeul	AGA NK T
Fabaceae	<i>Astragalus incertus</i> *	een hokjespeul	AGA NK T I
Fabaceae	<i>Astragalus kaghysmani</i> * (syn. van <i>A. chardinii</i>)	een hokjespeul	AGA T I
Fabaceae	<i>Astragalus kasachstanicus</i> subsp. <i>coloratus</i>	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus macrostachys</i> *	een hokjespeul	AGA T I
Fabaceae	<i>Astragalus microcephalus</i> *	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus monspessulanus</i>	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus onobrychis</i> *	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus paradoxus</i> *	een hokjespeul	AGA T I
Fabaceae	<i>Astragalus pinetorum</i> *	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus polygala</i> * (syn. van <i>A. monspessulanus</i>)	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus refractus</i>	een hokjespeul	AGA I
Fabaceae	<i>Astragalus sphaerocalyx</i> (syn. van <i>A. lineatus</i>)	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Astragalus takhtadzhjanii</i>	een hokjespeul	AGA T I
Fabaceae	<i>Astragalus torrentum</i> * (syn. van <i>A. aegobromus</i>)	een hokjespeul	
Fabaceae	<i>Cercis siliquastrum</i>	Judasboom	introd.
Fabaceae	<i>Colutea arborescens</i>	Europese blazenstruik	introd.
Fabaceae	<i>Coronilla orientalis</i> *	een kroonkruid	
Fabaceae	<i>Genista transcaucasica</i> * (syn. van <i>G. dracunculoides</i>)	een heidebrem	AGA
Fabaceae	<i>Lathyrus cicera</i> *	een lathyrus	
Fabaceae	<i>Lathyrus inconspicuus</i>	een lathyrus	
Fabaceae	<i>Lotus caucasicus</i> * (syn. van <i>L. corniculatus</i> subsp. <i>c.</i>)	Gewone rolklaver	
Fabaceae	<i>Onobrychis cornuta</i> *	verwant aan esparcette	
Fabaceae	<i>Onobrychis transcaucasica</i> *	verwant aan esparcette	
Fabaceae	<i>Oxytropis pilosa</i> *	een vlinderbloem	
Fabaceae	<i>Pisum sativum</i> subsp. <i>elatus</i> * (syn. van <i>Lathyrus oleraceus</i>)	een lathyrus	
Fabaceae	<i>Robinia pseudoacacia</i>	Robinia	introd.
Fabaceae	<i>Trifolium repens</i> *	Witte klaver	
Fabaceae	<i>Trigonella coerulescens</i> *	een hoornklaver	
Fabaceae	<i>Vicia balansae</i> *	een wikke	AGA NK T I
Fabaceae	<i>Vicia ciliatula</i>	een wikke	AGA NK T
Fabaceae	<i>Vicia ervilia</i> *	Linzenwikke	
Fabaceae	<i>Vicia lutea</i>	Gele wikke	
Fabaceae	<i>Vicia narbonensis</i> *	een wikke	
Fabaceae	<i>Vicia pannonica</i> *	Hongaarse wikke	
Fabaceae	<i>Vicia peregrina</i> *	Vreemde wikke	
Fabaceae	<i>Vicia sativa</i>	Voederwikke	
Fagaceae	<i>Quercus macranthera</i> *	Perzische eik	
Gentianaceae	<i>Gentiana cruciata</i> *	Kruisbladgentiaan	
Gentianaceae	<i>Gentiana verna</i> subsp. <i>pontica</i> *	een gentiaan	
Geraniaceae	<i>Erodium ciconium</i>	Uiversbek	
Geraniaceae	<i>Erodium absinthoides</i> subsp. <i>armenum</i> *	een reigersbek	AGA T I
Geraniaceae	<i>Erodium cicutarium</i> *	Reigersbek	
Geraniaceae	<i>Geranium albanum</i> *	een ooievaarsbek	AGA NK I
Geraniaceae	<i>Geranium tuberosum</i> *	Knolooievaarsbek	
Grossulariaceae	<i>Ribes alpinum</i>	Alpenbes	
Grossulariaceae	<i>Ribes aureum</i>	Gele ribes	introd.
Iridaceae	<i>Gladiolus atrovioleaceus</i> *	een gladiool	
Iridaceae	<i>Iris aphylla</i> *	een lis	
Iridaceae	<i>Iris caucasica</i> *	een lis	
Iridaceae	<i>Iris iberica</i> subsp. <i>elegantissima</i> *	een lis	AGA T I

Iridaceae	<i>Iris iberica</i> subsp. <i>lycotis</i> * (syn. van <i>I. lycotis</i>)	een lis	
Iridaceae	<i>Iris imbricata</i> *	een lis	AGA NK I
Iridaceae	<i>Iris paradoxa</i> *	een lis	AGA T I
Iridaceae	<i>Iris pseudocaucaasica</i> *	een lis	
Iridaceae	<i>Iris pumila</i> *	Dwerglis	
Ixioliriaceae	<i>Ixiolirion tataricum</i> *	Siberische lelie	
Juglandaceae	<i>Juglans regia</i> *	Okkernoot	
Lamiaceae	<i>Ajuga chamaepitys</i> subsp. <i>chia</i> *	ondersoort van Akkerzenegroen	
Lamiaceae	<i>Ajuga genevensis</i> *	Harig zenegroen	
Lamiaceae	<i>Ajuga orientalis</i> *	een zenegroen	
Lamiaceae	<i>Clinopodium vulgare</i> *	Borstelkrans	
Lamiaceae	<i>Lallemantia iberica</i> * (syn. van <i>Dracocephalum</i> i.)	een lipbloemige	
Lamiaceae	<i>Leonurus cardiaca</i> *	Hartgespan	
Lamiaceae	<i>Marrubium astracanicum</i>	verwant aan malrove	
Lamiaceae	<i>Nepeta meyeri</i> *	een kattenkruid	AGA T I
Lamiaceae	<i>Nepeta racemosa</i> *	Blauw kattenkruid	
Lamiaceae	<i>Phlomis laciniata</i> * (syn.: <i>Eremostachys</i> l.)	een lipbloemige	
Lamiaceae	<i>Prunella laciniata</i> *	Witte brunel	
Lamiaceae	<i>Prunella vulgaris</i> *	Gewone brunel	
Lamiaceae	<i>Salvia hydrangea</i> *	een salie	AGA T I
Lamiaceae	<i>Salvia staminea</i> *	een salie	AGA T I
Lamiaceae	<i>Salvia verbascifolia</i> *	een salie	AGA NK
Lamiaceae	<i>Salvia verticillata</i> *	Kranssalie	
Lamiaceae	<i>Salvia viridis</i> *	een salie	
Lamiaceae	<i>Scutellaria araxensis</i> *	een glidkruid	AGA I
Lamiaceae	<i>Scutellaria karjagii</i> *	een glidkruid	AGA
Lamiaceae	<i>Scutellaria platystegia</i> *	een glidkruid	AGA I
Lamiaceae	<i>Scutellaria sosnowskyi</i> *	een glidkruid	AGA T
Lamiaceae	<i>Sideritis montana</i> *	IJzerkruid	
Lamiaceae	<i>Stachys atherocalyx</i> *	een andoorn	
Lamiaceae	<i>Stachys inflata</i> *	een andoorn	
Lamiaceae	<i>Stachys lavandulifolia</i> *	een andoorn	
Lamiaceae	<i>Thymus collinus</i> * (syn. van <i>Th. armeniacus</i>)	een tijm	AGA NK
Lamiaceae	<i>Thymus kotschyanus</i> *	een tijm	
Liliaceae	<i>Fritillaria caucasica</i> *	een kievitsbloem	AGA NK T I
Liliaceae	<i>Fritillaria kurdica</i> *	een kievitsbloem	
Liliaceae	<i>Fritillaria pinardii</i> *	een kievitsbloem	
Liliaceae	<i>Fritillaria pinardii</i> subsp. <i>hajaстанica</i> *	een kievitsbloem	AGA
Liliaceae	<i>Gagea alexeenkoana</i> *	een geelster	AGA NK T I
Liliaceae	<i>Gagea fragifera</i> (syn.: <i>G. liotardii</i>)	een geelster	AGA NK T I
Liliaceae	<i>Gagea minima</i>	Spitse geelster	
Liliaceae	<i>Gagea reticulata</i> * (syn.: <i>G. tenuifolia</i>)	een geelster	
Liliaceae	<i>Gagea sulfurea</i> *	een geelster	AGA NK T
Liliaceae	<i>Gagea villosa</i> *	Akkergeelster	
Liliaceae	<i>Tulipa biflora</i> *	een tulp	
Liliaceae	<i>Tulipa florenskyi</i> * (syn. van <i>T. systoli</i>)	een tulp	
Liliaceae	<i>Tulipa julia</i> *	een tulp	
Linaceae	<i>Linum austriacum</i> subsp. <i>austriacum</i> *	Oostenrijks vlas	
Lythraceae	<i>Punica granatum</i> *	Granaatappel	
Malvaceae	<i>Alcea rugosa</i> *	een stokroos	
Malvaceae	<i>Malva neglecta</i> *	Klein kaasjeskruid	
Malvaceae	<i>Tilia dasystyla</i> subsp. <i>caucasica</i>	een linde	
Moraceae	<i>Morus alba</i>	Witte moerbeï	
Oleaceae	<i>Jasminum fruticans</i> * (syn. van <i>Chrysojasminum</i> f.)	Zuiderse jasmijn	
Oleaceae	<i>Syringa vulgaris</i>	Sering	introd.
Orchidaceae	<i>Anacamptis collina</i>	Heuvelorchis	
Orchidaceae	<i>Anacamptis morio</i> subsp. <i>caucasica</i> *	ondersoort van Harlekijn	
Orchidaceae	<i>Cephalanthera damasonium</i> *	Bleek bosvogeltje	

Orchidaceae	<i>Dactylorhiza romana</i> subsp. <i>georgica</i> *	Gelig handekenskruid	
Orchidaceae	<i>Orchis mascula</i> *	Mannetjesorchis	
Orchidaceae	<i>Orchis punctulata</i> *	Gele mensorchis	
Orchidaceae	<i>Orchis purpurea</i> subsp. <i>caucasica</i> *	Kaukasische purperorchis	AGA NK T
Orchidaceae	<i>Orchis simia</i> *	Aapjesorchis	
Orobanchaceae	<i>Diphelypaea tournefortii</i> * (syn. van <i>Phelypaea</i> t.)	lid van de bremraapfamilie	AGA T
Orobanchaceae	<i>Orobanche kurdica</i> *	een bremraap	
Orobanchaceae	<i>Orobanche ramosa</i> *	Hennepvreter	
Orobanchaceae	<i>Pedicularis caucasica</i>	een kartelblad	
Orobanchaceae	<i>Pedicularis condensata</i> *	een kartelblad	AGA NK T I
Orobanchaceae	<i>Pedicularis sibthorpii</i> *	een kartelblad	
Orobanchaceae	<i>Pedicularis wilhelmsiana</i> *	een kartelblad	AGA NK T I
Papaveraceae	<i>Chelidonium majus</i> *	Stinkende gouwe	
Papaveraceae	<i>Corydalis angustifolia</i> *	een helmblom	AGA NK T I
Papaveraceae	<i>Corydalis erdelii</i> *	een helmblom	
Papaveraceae	<i>Fumaria asepala</i> *	een duivenkervel	
Papaveraceae	<i>Fumaria schleicheri</i> *	een duivenkervel	
Papaveraceae	<i>Fumaria vaillantii</i>	Roze duivenkervel	
Papaveraceae	<i>Glaucium corniculatum</i> *	Rode hoornpapaver	
Papaveraceae	<i>Hypecoum pendulum</i> *	lid van de papaverfamilie	
Papaveraceae	<i>Papaver arenarium</i> *	een klaproos	
Papaveraceae	<i>Papaver commutatum</i> *	een klaproos	
Papaveraceae	<i>Papaver dubium</i> *	Bleke klaproos	
Papaveraceae	<i>Papaver roseolum</i> *	een klaproos	AGA
Papaveraceae	<i>Roemeria hybrida</i> *	verwant aan klaproos	
Papaveraceae	<i>Roemeria refracta</i> *	verwant aan klaproos	
Plantaginaceae	<i>Globularia trichosantha</i> *	een kogelbloem	
Plantaginaceae	<i>Lagotis stolonifera</i>	een weegbree-achtige	AGA NK T I
Plantaginaceae	<i>Linaria chalepensis</i>	IJle leeuwenbek	
Plantaginaceae	<i>Linaria simplex</i> *	Ranke leeuwenbek	
Plantaginaceae	<i>Veronica armena</i> *	een ereprijs	AGA T
Plantaginaceae	<i>Veronica filiformis</i> *	Draadereprijs	AGA NK T
Plantaginaceae	<i>Veronica gentianoides</i> *	Gentiaanereprijs	
Plantaginaceae	<i>Veronica multifida</i> *	een ereprijs	
Plantaginaceae	<i>Veronica orientalis</i> *	een ereprijs	
Plantaginaceae	<i>Veronica vindobonensis</i> (syn. van <i>V. chamaedrys</i> subsp. <i>ch.</i>)	Gewone ereprijs	
Platanaceae	<i>Platanus orientalis</i> *	Oosterse platan	
Plumbaginaceae	<i>Acantholimon armenum</i> *	een strandkruid	
Poaceae	<i>Alopecurus aucheri</i> *	een vossenstaart	AGA T I
Poaceae	<i>Alopecurus glacialis</i>	een vossenstaart	
Poaceae	<i>Briza media</i> *	Beventjes	
Poaceae	<i>Dactylis glomerata</i> *	Kropaar	
Poaceae	<i>Eremopyrum triticeum</i>	een gras	
Poaceae	<i>Melica nutans</i>	Knikkend parelgras	
Poaceae	<i>Poa bulbosa</i> *	Knolbeemdgras	
Polygalaceae	<i>Polygala hohenackeriana</i> *	een vleugeltjesbloem	
Polygonaceae	<i>Persicaria bistorta</i> * (syn. van <i>Bistorta officinalis</i>)	Adderwortel	
Polygonaceae	<i>Polygonum cognatum</i> *	een varkensgras	
Polygonaceae	<i>Rumex scutatus</i> *	Spaanse zuring	
Polypodiaceae	<i>Polypodium vulgare</i> *	Gewone eikvaren	
Primulaceae	<i>Androsace maxima</i> *	een mansschild	
Primulaceae	<i>Androsace villosa</i> *	een mansschild	
Primulaceae	<i>Cyclamen coum</i> subsp. <i>caucasicum</i>	Rondbladige cycloam	AGA NK T
Primulaceae	<i>Primula algida</i> *	een sleutelbloem	
Primulaceae	<i>Primula elatior</i> *	Slanke sleutelbloem	
Primulaceae	<i>Primula ruprechtii</i> *	een sleutelbloem	AGA NK
Primulaceae	<i>Primula veris</i> subsp. <i>macrocalyx</i> *	ondersoort van Gulden sleutelbloem	

Pteridaceae	<i>Adiantum capillus-veneris</i> *	Echt venushaar	
Ranunculaceae	<i>Adonis aestivalis</i> *	Zomeradonis	
Ranunculaceae	<i>Adonis flammea</i> *	Kooltje-vuur	
Ranunculaceae	<i>Anemone caucasica</i> *	een anemoon	AGA NK T I
Ranunculaceae	<i>Caltha polypetala</i> * (syn. van <i>C. palustris</i> var. <i>p.</i>)	Dotterbloem	AGA T I
Ranunculaceae	<i>Ceratocephala falcata</i> * (syn. van <i>Ranunculus f.</i>)	een boterbloem	
Ranunculaceae	<i>Consolida orientalis</i> * (syn. van <i>Delphinium ajacis</i>)	Valse ridderspoor	
Ranunculaceae	<i>Pulsatilla albana</i>	verwant aan wildemanskruid	AGA NK I
Ranunculaceae	<i>Pulsatilla armena</i> *	verwant aan wildemanskruid	AGA T
Ranunculaceae	<i>Ranunculus arvensis</i> *	Akkerboterbloem	
Ranunculaceae	<i>Ranunculus caasicus</i>	een boterbloem	
Ranunculaceae	<i>Ranunculus oreophilus</i> * (syn. van <i>R. breyninus</i>)	een boterbloem	
Ranunculaceae	<i>Ranunculus polyanthemus</i> *	een boterbloem	
Ranunculaceae	<i>Trollius ranunculinus</i> *	een ranonkel	AGA NK T I
Resedaceae	<i>Reseda lutea</i> *	Wilde reseda	
Rhamnaceae	<i>Frangula alnus</i>	Sporkehout	
Rhamnaceae	<i>Rhamnus pallasii</i> * (syn. van <i>Rh. eythroxylodes</i> subsp. <i>er.</i>)	een vuilboom	
Rosaceae	<i>Alchemilla sericata</i> *	een vrouwenmantel	AGA NK T I
Rosaceae	<i>Crataegus meyeri</i>	een meidoorn	
Rosaceae	<i>Crataegus orientalis</i> *	een meidoorn	
Rosaceae	<i>Cydonia oblonga</i>	Kwee	
Rosaceae	<i>Fragaria vesca</i> *	Bosaardbei	
Rosaceae	<i>Fragaria viridis</i>	Heuvelaardbei	
Rosaceae	<i>Geum rivale</i> *	Knikkend nagelkruid	
Rosaceae	<i>Geum speciosum</i>	een nagelkruid	AGA NK
Rosaceae	<i>Geum urbanum</i> *	Geel nagelkruid	
Rosaceae	<i>Malus domestica</i>	Eetappel	
Rosaceae	<i>Mespilus germanica</i> * (syn. van <i>Crataegus g.</i>)	Mispel	
Rosaceae	<i>Potentilla crantzii</i> *	Donzige ganzerik	
Rosaceae	<i>Potentilla reptans</i> *	Vijfvingerkruid	
Rosaceae	<i>Prunus amygdalus</i>	Amandel	AGA
Rosaceae	<i>Prunus domestica</i>	Pruim	AGA I
Rosaceae	<i>Prunus feniziana</i> *	een prunus	AGA T I
Rosaceae	<i>Prunus incana</i> *	een prunus	
Rosaceae	<i>Sanguisorba officinalis</i> *	Grote pimpernel	
Rosaceae	<i>Sibbaldianthe bifurca</i> subsp. <i>orientalis</i> * (syn. van <i>S. orientalis</i>)	verwant aan ganzerik	
Rosaceae	<i>Spiraea hypericifolia</i> *	een struikspira	
Rubiaceae	<i>Asperula setosa</i> *	een bedstro	
Rubiaceae	<i>Cruciata coronata</i> (syn. van <i>C. taurica</i> subsp. <i>t.</i>)	verwant aan kruisbladwalstro	
Rubiaceae	<i>Cruciata laevipes</i> *	Kruisbladwalstro	
Rubiaceae	<i>Galium verum</i> *	Geel walstro	
Rutaceae	<i>Dictamnus albus</i> *	Vuurwerkplant	
Salicaceae	<i>Populus alba</i>	Witte abeel	
Santalaceae	<i>Thesium linophyllum</i>	een bergglas	
Sapindaceae	<i>Acer campestre</i> *	Spaanse aak	
Sapindaceae	<i>Acer monspessulanum</i> subsp. <i>ibericum</i> *	ondersoort C388 van Franse esdoorn	AGA NK T I
Sapindaceae	<i>Acer negundo</i>	Vederesdoorn	introd.
Sapindaceae	<i>Acer pseudoplatanus</i>	Gewone esdoorn	
Saxifragaceae	<i>Saxifraga paniculata</i> *	een steenbreek	
Saxifragaceae	<i>Saxifraga sibirica</i> *	een steenbreek	
Scrophulariaceae	<i>Scrophularia chrysantha</i> *	een helmkruid	AGA T
Scrophulariaceae	<i>Scrophularia ilwensis</i> *	een helmkruid	
Scrophulariaceae	<i>Scrophularia rupestris</i>	een helmkruid	
Simaroubaceae	<i>Ailanthus altissima</i>	Hemelboom	introd.
Solanaceae	<i>Hyoscyamus niger</i> *	Bilzekruid	

Solanaceae	Hyoscyamus reticulatus *	een bilzekruid	
Tamaricaceae	Tamarix ramosissima *	een tamarisk	
Thymelaeaceae	Daphne cf. caucasica	een peperboompje	AGA NK
Thymelaeaceae	Daphne oleoides subsp. transcaucasica * (syn. van D. transcaucasica)	een peperboompje	AGA T I
Ulmaceae	Ulmus laevis	Fladderiep	
Urticaceae	Parietaria judaica	Klein glaskruid	
Violaceae	Viola kitaibeliana *	Dwergviooltje	
Violaceae	Viola rupestris *	Zandviooltje	
Violaceae	Viola occulta *	een viooltje	
Violaceae	Viola reichenbachiana + V. riviniana	Bosviooltje	
Violaceae	Viola riviniana	Bleeksporig bosviooltje	
Zygophyllaceae	Zygophyllum fabago *	Syrische bonenkapper	

[illegible]

Winterkoning	Troglodytes troglodytes ssp hyrcanus										X			
Rotsklever	Sitta neumayer	x	X	x			X							X
Grote Rotsklever	Sitta tephronota	x		X										
Roze Spreeuw	Sturnus roseus					X								
(Kaukasische) Spreeuw	Sturnus vulgaris ssp caucasicus		X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Merel	Turdus merula ssp aterrimus	x	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Zanglijster	Turdus philomelos					X				X	X			
Grote Lijster	Turdus viscivorus				X					X				
Rosse Waaijerstaart	Cercotrichas galactotes ssp syriaca						X	x						
Grauwe Vliegenvanger	Muscicapa striata ssp neumanni		x				X	x						
Roodborst	Erithacus rubecula ssp caucasicus									X				
Nachtegaal	Luscinia megarhynchos ssp africana		x		X	X								
Noordse Nachtegaal	Luscinia luscinia				x									
Perzische Roodborst	Irania gutturalis		X	X				X						
Kleine Vliegenvanger	Ficedula parva						X	X						
Oost. Zwarte Roodstaart	Phoenicurus ochruros ssp phoenicuroides		x			X	x	X	X		X	X	X	
Oost. Gekraagde Roodstaart	Phoenicurus phoenicurus ssp samamiscus				X		X	X		X	X			
Blauwborst	Luscinia svecica spp magna							X						
Rode Rotslijster	Monticola saxatilis					X								
Blauwe Rotslijster	Monticola solitarius	x		X		X	X		X					
Paapje	Saxicola rubetra							X	X		X	X	X	
Tapuit	Oenanthe oenanthe								x		X	X	X	
Finsch' Tapuit	Oenanthe finschii ssp barnesi													
Aziatische Roodborsttapuit	Saxicola maurus ssp variegatus						X	X	X					
Izabeltapuit	Oenanthe isabellina	x	X									X	X	
Oostelijke Blonde Tapuit	Oenanthe hispanica ssp melanoleuca	X	X	X		?		X	X			X	X	X
(Kaukasische) Waterspreeuw	Cinclus cinclus ssp caucasicus			X	x	X	X	X	X	?				
Huismus	Passer domesticus ssp balearoibericus	x	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Ringmus	Passer montanus ssp transcaucasicus	x	x	X								X	X	X
Rotsmus	Petronia petronia ssp exigua								X		X	X	x	
(Kaukasische) Heggenmus	Prunella modularis ssp obscura					X				X	X	X		
Citroenkwikstaart	Motacilla citreola											X		
Balkankwikstaart	Motacilla flava ssp feldegg							X	X			X	X	
Gele Kwikstaart	Motacilla flava	x												
Grote Gele Kwikstaart	Motacilla cinerea				X			x	X	x		X		
Witte Kwikstaart	Motacilla alba ssp alba	X	X	X	X	x	X	X	X	X	X	X	X	
Duinpieper	Anthus campestris										X	X	X	

Boompieper	Anthus trivialis			X		X	X	X	X	X	X	x	X		
Roodkeelpieper	Anthus cervinus												X		
(Kaukasische) Waterpieper	Anthus spinoletta ssp coutelli				X										
Vink	Fringilla coelebs ssp solomkoi			X			X	X	x			X			
Roodmus	Carpodacus erythrinus ssp kubanensis			x	x	X	X	X				x	X	X	X
Groenling	Chloris chloris ssp bilkevitchi	x	X		X						X	X	X	X	X
Appelvink	Coccothraustes coccothraustes ssp nigricans								X						
Kneu	Carduelis cannabina ssp bella	x	x	X		X	X	X	X			X	X		X
Putter	Carduelis carduelis	x	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Roodvoorhoofdkanarie	Serinus pusillus		X		x										
Grauwe Gors	Emberiza calandra	x	X	X		X	X					X	X	X	X
Grijze Gors	Emberiza cia ssp prageri		x	X	X	X	X	X	X	X			X	X	
Ortolaan	Emberiza hortulana					X		X	x			X	X		
Zwartkopgors	Emberiza melanocephala		X	X			X	X					X		X

Bijlage 3. Vlinders van Armenië

Sylvia van Leeuwen & Bart van Tooren

Onze reis was vroeg in het voorjaar en veel soorten dagvlinders vliegen dan nog niet. Het aantal vlinders dat we per dag zagen was vrij laag, maar op momenten dat het zonnig en warm was kwamen wel wat meer vlinders tevoorschijn. In totaal zagen we toch nog 33 soorten dagvlinders. Later in het seizoen zijn waarschijnlijk veel meer vlinders te zien, want volgens de website 'Butterfly Conservation in Armenia' heeft Armenië een zeer rijke dagvlinderfauna met 236 soorten, vaak vertegenwoordigd door lokale vormen.

Tijdens de reis hebben we de dagvlinders gedetermineerd met behulp van de Europese vlindergids (Tolman & Lewington, 2017) en de fotoherkenning van Observation.org. Dat gaat niet altijd goed omdat de oostelijke soorten er niet in staan. Zo kwamen we meerdere keren uit op Aardbeivlinder en Witgezoomd spikkeldikkopje, en de fotoherkenning was er ook heel zeker van, terwijl die soorten niet van Armenië bekend zijn. Dat bleek achteraf toen we een boek over de vlinders van Armenië (Tshikolovets & Nekrutenko, 2012) raadpleegden. Ook de website Butterfly Conservation in Armenia geeft informatie over de soorten.

Maar ook met deze determinatiewerken is het soms lastig de vlinders goed op naam te krijgen, doordat de auteurs deels verschillende inzichten hebben over de taxonomie van dagvlinders en de literatuur van Armenië geen determinatiekenmerken geeft. Dat speelde vooral bij de Groentjes die we zagen. Als we Tshikolovets & Nekrutenko volgen, komen we uit op *Callophrys rubi armeniaca*, een Armeense ondersoort van het Europese Groentje. Je zou dat het 'Armeens groentje' kunnen noemen. De Butterfly Conservation website noemt die soort niet, en bij die website komen we uit op het Oostelijk groentje *Callophrys chalybeitincta*, die volgens Tshikolovets & Nekrutenko ook een ondersoort is van het Europese groentje maar niet in Armenië voorkomt. Volgens beide bronnen zou het ook nog kunnen gaan om 'Pfeiffers groentje' *Callophrys paulae*. Wij kwamen er niet uit, wie het weet mag het zeggen.

De spikkeldikkopjes waren een flinke puzzel, omdat we alleen foto's van de bovenkant hadden. Waarschijnlijk gaat het om Levantspikkeldikkopje (die lijkt op Aardbeivlinder), Turks spikkeldikkopje (die lijkt op Witgezoomd spikkeldikkopje) en Bretons spikkeldikkopje. Ook het Groot spikkeldikkopje komt er volgens het boek van Tshikolovets & Nekrutenko voor, maar op de beschikbare de foto's konden we die soort niet herkennen. Geen van deze soorten is in Armenië algemeen, maar ze zijn wel op diverse plekken in Armenië gezien.

Een bijzondere waarneming is die van de Paarse parelmoervlinder, waarvan Jos van Oostveen een goede foto maakte. Deze soort is pas in 2008 voor het eerst in Armenië gezien en er zijn nog maar weinig waarnemingen van in Armenië (website Butterfly Conservation Armenia).

Nachtvlinders

Er werden 20 soorten nachtvlinders waargenomen. Er is niet gewerkt met lampen of vlindervallen, het gaat om dag-actieve soorten of vlinders die we toevallig tegen kwamen. De determinaties zijn uitermate onzeker, want ze zijn alleen gedetermineerd met behulp van fotoherkenning op Observation.org en INaturalist. Een boek over de nachtvlinders van Armenië hebben we niet gezien.

Literatuur dagvlinders:

Tshikolovets, V. & Y. Nekrutenko, 2012. The butterflies of Caucasus and Transcaucasia (Armenia, Azerbaijan, Georgia and Russian Federation).

Tolman, T. & R. Lewington, 2017. Dagvlinders. Veldgids voor Europa en Noordwest-Afrika.

<https://www.butterfly-conservation-armenia.org/>. Website Butterfly Conservation in Armenia.

		
Levantspikkeldikkopje, BvT	Bretons spikkeldikkopje, SvL	Groentje, SvL
		
Bruine vuurvliinder, BvT	Oostelijk marmerwitje, SvL	Icarusblauwtje, AvD
		
Grote vos, BvT	Argusvliinder, BvT	Paarse parelmoervliinder, JvO
		
Vierbandspanner, AvD	Nachtpauwoog, SvL	Populierenpijlstaart, SvL

Foto's AvD: © Adrie van Dam; BvT: © Bart van Tooren; JvO: © Jos van Oostveen; SvL: © Sylvia van Leeuwen.

Lijst met waargenomen vlinders

Soortnaam	Wetenschappelijke naam	29	30	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dagvlinders														
Hesperiidae (dikkopjes)														
Bretons spikkeldikkopje	<i>Pyrgus armoricanus</i>	x								x	x			
Bruin dikkopje	<i>Erynnis tages</i>				x					x				
Kaasjeskruidikkopje	<i>Carcharodus alceae</i>					x		x		x				
Levantspikkeldikkopje	<i>Pyrgus melotus ponticus</i>									x				
Turks spikkeldikkopje	<i>Pyrgus cinarae</i>			x										
Zwartbruin dikkopje	<i>Erynnis marloyi</i>												x	
Lycaenidae (blauwtjes en vuurvlinders)														
Bloemenblauwtje	<i>Glaucopsyche alexis</i>					x		x						
Boomblauwtje	<i>Celastrina argiolus</i>					x								
Bruin blauwtje	<i>Aricia agestis</i>	x		x				x						
Bruine vuurvlinder	<i>Lycaena tityrus</i>	x		x				x		x	x			
Esparcetteblauwtje	<i>Polymommatus thersites</i>							x						
Icarusblauwtje	<i>Polymommatus icarus</i>	x		x		x		x						
Kleine vuurvlinder	<i>Lycaena phlaeas</i>	x				x		x		x				
Oostelijk groentje of 'Armeens groentje' of 'Pfeiffers groentje'	<i>Callophrys chalybeitincta</i> / <i>Callophrys rubi armeniaca</i> / <i>Callophrys paulae</i>							x		x				
Staartblauwtje	<i>Cupido argiades</i>									x				
Nymphalidae (aurelia's)														
Argusvlinder	<i>Lasiommata megera</i>										x			
Atalanta	<i>Vanessa atalanta</i>				x									
Distelvlinder	<i>Vanessa cardui</i>	x		x		x	x	x		x			x	x
Grote vos	<i>Nymphalis polychloros</i>							x						
Hooibeestje	<i>Coenonympha pamphilus</i>												x	x
Kleine parelmoervlinder	<i>Issoria lathonia</i>	x	x			x		x		x				
Kleine vos	<i>Aglais urticae</i>							x						
Paarse parelmoervlinder	<i>Boloria dia</i>										x			
Papilionidae (grote pages)														
Koninginnenpage	<i>Papilio machaon</i>				x					x				
Koningspage	<i>Iphiclydes podalirius</i>				x									
Pieridae (witjes)														
Berg geaderd witje	<i>Pieris bryoniae caucasica</i>									x				
Citroenvlinder	<i>Gonepteryx rhamni</i>			x		x				x				
Groot koolwitje	<i>Pieris brassicae</i>	x		x						x				
Klein geaderd witje	<i>Pieris napi</i>			x	x					x	x			
Klein koolwitje	<i>Pieris rapae</i>		x											
Oostelijk marmerwitje	<i>Euchloe ausonia taurica</i>	x												
Oranje luzernevlinder	<i>Colias crocea</i>	x						x						
Oranjetipje	<i>Anthocharis cardamines</i>			x				x		x				
Nachtvlinders														
Brandvlervlinder	<i>Pheosia tremula</i>										x			
Bruine daguil	<i>Euclidia glyphica</i>					x				x				
Eikentandvlinder	<i>Peridea anceps</i>										x			
Engelse beer	<i>Arctia festiva</i>					x			x					
Gewone heispanner	<i>Ematurga atomaria</i>									x	x			
Heideringelrups (rupsen)	<i>Malacosoma castrensis</i>	x												
Klaverspanner	<i>Chiasmia clathrata</i>									x	x			
Kolibrievlinder	<i>Macroglossum stellatarum</i>					x								

Soortnaam	Wetenschappelijke naam	29	30	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Luipaardlichtmot	<i>Nomophila noctuella</i>			x										
Macronachtvlinder onbekend	<i>Heterocera indet.</i>													x
Malacosoma alpicola	<i>Malacosoma alpicola</i>										x			
Nachtpauwoog	<i>Saturnia pavonia</i>										x			
Panteruiltje	<i>Acontia trabealis</i>									x				
Populierenpijlstaart	<i>Laothoe populi</i>					x								
Prachtbeer	<i>Utetheisa pulchella</i>							x					x	
Spanner onbekend 1	<i>Geomitridae indet.</i>							x						
Spanner onbekend 2	<i>Geomitridae indet.</i>							x						
Vierbandspanner	<i>Xanthorhoe ferrugata</i>							x						
Witstipgrasuil	<i>Mythimna albipuncta</i>										x			

Bijlage 4. Overige soorten. Er zijn tijdens de reis af en toe overige waargenomen soorten genoteerd. Volledigheidshalve ook hiervan een lijst. De determinatie vanaf de foto's is overigens nog lang niet voltooid.

Sylvia van Leeuwen

Honingbij	<i>Apis mellifera</i>	Apidae	Bijen, wespen en mieren
Spinnendoder onbekend	Pompilidae indet.	Pompilidae (Spinnendoders)	Bijen, wespen en mieren
Bladwesp onbekend	Symphyta indet.	Symphyta	Bijen, wespen en mieren
Houtbij onbekend	<i>Xylocopa</i> spec.	Apidae	Bijen, wespen en mieren
Mitopus morio	<i>Mitopus morio</i>	Phalangidae (Echte hooiwagens)	Geleedpotigen (overig)
Vuurspringer	<i>Philaeus chrysops</i>	Salticidae (Springspinnen)	Geleedpotigen (overig)
Bidsprinkhaan onbekend	Mantodea indet.	Mantodea (Bidsprinkhanen)	Insecten (overig)
Junikever onbekend	<i>Amphimallon</i> spec.	Scarabaeidae	Kevers
Veldmestkever onbekend	<i>Aphodius</i> spec.	Scarabaeidae	Kevers
Blaps spec.	<i>Blaps</i> spec.	Tenebrionidae (Zwartlijven)	Kevers
Witte snuittor	<i>Bothynoderes affinis</i>	Curculionidae (Snuitkevers)	Kevers
Boktor onbekend	<i>Cerambycidae</i> indet.	Cerambycidae (Boktorren)	Kevers
Bladkever onbekend	<i>Chrysomelidae</i> indet.	Chrysomelidae (Bladhaantjes)	Kevers
Veertienvleklieveheersbeestje	<i>Coccinula quatuordecimpustulata</i>	Coccinellidae (Lieveheersbeestjes)	Kevers
Bruinrood lელიhaantje	<i>Liliocoris merdiger</i>	Chrysomelidae (Bladhaantjes)	Kevers
Oliekever onbekend	<i>Meloe</i> spec.	Meloidae (Oliekevers)	Kevers
Lissenboorder	<i>Mononychus punctumalbum</i>	Curculionidae (Snuitkevers)	Kevers
<i>Oxythyrea cinctella</i>	<i>Oxythyrea cinctella</i>	Scarabaeidae	Kevers
<i>Protaetia ungarica armeniaca</i>	<i>Protaetia ungarica armeniaca</i>	Scarabaeidae	Kevers
een gouden tor	<i>Tropinota senicola</i>	Scarabaeidae	Kevers
<i>Darevskia nairensis</i>	<i>Darevskia nairensis</i>	Lacertidae (Echte Hagedissen)	Reptielen en amfibieën
Zandhagedis	<i>Lacerta agilis</i>	Lacertidae (Echte Hagedissen)	Reptielen en amfibieën
Slangenooghagedis	<i>Ophisops elegans</i>	Lacertidae (Echte Hagedissen)	Reptielen en amfibieën
Kaukasische agaam	<i>Paralaudakia caucasia</i>	Agamidae (Agamen)	Reptielen en amfibieën
<i>Pseudopus apodus apodus</i>	<i>Pseudopus apodus apodus</i>	Anguidae (Hazelwormen)	Reptielen en amfibieën
Kleinaziatische kikker	<i>Rana macrocnemis</i>	Ranidae (Kikkers)	Reptielen en amfibieën
Gewone neussprinkhaan	<i>Acrida ungarica</i>	Acrididae (Veldsprinkhanen)	Sprinkhanen en krekels
Gewoon stipschild	<i>Acrotylus insubricus</i>	Acrididae (Veldsprinkhanen)	Sprinkhanen en krekels
Sprinkhaan onbekend	Orthoptera indet.	Sprinkhanen en krekels	Sprinkhanen en krekels
<i>Truxalis</i> spec	<i>Truxalis</i> spec	Acrididae (Veldsprinkhanen)	Sprinkhanen en krekels
Langpootmug (familie) onbekend	Tipulidae indet.	Tipulidae (Langpootmuggen)	Vliegen en muggen
<i>Codophila varia</i>	<i>Codophila varia</i>	Pentatomidae (Schildwantsen)	Wantsen, cicaden en plantenluizen
Zuidelijke koolschildwants	<i>Eurydema ventralis</i>	Pentatomidae (Schildwantsen)	Wantsen, cicaden en plantenluizen
Smalle randwants	<i>Gonocerus acuteangulatus</i>	Coreidae (Randwantsen)	Wantsen, cicaden en plantenluizen
Pyjamaschildwants	<i>Graphosoma italicum</i>	Pentatomidae (Schildwantsen)	Wantsen, cicaden en plantenluizen
Bezoargeit	<i>Capra aegagrus</i>	Holhoornigen (Bovidae)	Zoogdieren

Bijlage 5. Waargenomen weekdieren.

Sylvia van Leeuwen & Wim Kuijper

Familie	Soortnaam	29	30	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Agriolimacidae	Deroceras reticulatum					x				x				
Clausiliidae	Quadriplicata quadriplicata									x				
Cochlicopidae	Cochlicopa lubricella					x ?		x ?		x ?			x	
Enidae	Georinapaeus hohenackeri	x	x	x				x	X		x		x	x
Enidae	Merdigera obscura									x				
Enidae	Multidentula pupoides			x							x			
Enidae	Pseudojaminaia tetrodon		x						X		x		x	
Geomitridae	Caucasocressa joannis									x ?				
Geomitridae	Kalitinaia crenimargo			x ?							x			
Geomitridae	Xeropicta krynickii	x	x		x			x			x		x	x
Helicidae	Helicidae onbekend												x	x
Helicidae	Helix albescens					x				x				
Helicidae	Helix lucorum				x	x	x	x	X		x			
Hygromiidae	Harmozica ravergiensis												x	
Hygromiidae	Monacha spec			x	x					x				
Hygromiidae	Monacha spec of Stenomphalia spec		x											
Hygromiidae	Stenomphalia selecta									x ?				
Limacidae	Limacus flavus													
Orculidae	Sphyradium doliolum									x				
Oxychilidae	Oxychilus spec							x ?						
Planorbidae	Gyraulus sp./Planorbis sp.													x
Pupillidae	Gibbulinopsis interrupta													x
Succineidae	Oxyloma sp./Succinea sp.													x
Valloniidae	Vallonia costata										x	x	x	
Valloniidae	Vallonia excentrica									x				
Valloniidae	Vallonia spec												x	
Vitrinidae	Vitrinidae onbekend					x		x					x	
	diverse nog ongedetermineerde soorten, o.a. Pupilla, Truncatellina)	x	x		x			x			x			

x = gezien

x ? = gezien, maar determinatie onzeker